

Miðnámsrit

26 október 2022

Um blaðið

Svøvnur hevur stóran týðning fyri líkamliga og sálarliga heilsu. Men eru vit øll greið um, hvussu stóran týðning svøvnur hevur, tá ið tað ræður um at læra og minnst? Les um nýggja føroyska gransking á hesum øki.

Kapping innan læring er vandamikil. Tá ið vit brúka kapping sum námsfrøðiligt amboð, skaða vit læringsumhvørvið, tí tað er bara ein vinnari og nógvir taparar. Skúlin skal vera eitt stað, har øll kenna seg væl, og tað at gera mistøk er liður í læringini.

Fyri lærarar, sum undirvísa í fremmandamáli, er tað gevandi og mennandi at fara á skeið saman við lærarum úr øðrum londum, sum undirvísa í somu lærugrein.

Talgild tøkni broytir treytirnar fyri, hvussu vit arbeiða og læra, og hvussu vit brúka tøkni í undirvísing. Nógv bendir á, at skúlar eru tiknir á bóli av tøkniligu menningini, tí námsfrøðiliga menningin hevur ikki fylgt við tí tøkniligu.

Tímatalvan hjá einum lærara myndar eitt heilt skúlaár, og tí er umráðandi, at hon tekur útgangsstøði í einstaka læraranum. Ein tímatalva kann skapa strongd, um hon ikki er kjølfest í samrøðu millum lærara og leiðslu.

Ein meiriluti av miðnámslærarum heldur arbeiðið geva meining, men samstundis halda mong, at tey ikki fáa lön fyri alt, sum tey gera. Eitt nú vísa tey á eyka arbeiði av “tungum” næmingum og samskipti við foreldur. Tað vísir ein trivnaðarkanning í YF.

Blaðstjórn: Olav Absalonsen og Tórður Johannesarson

Innihaldsyvirlit

Svøvnur og tilvitað minni, Anna á Váli Guttesen	3
Kapping skal út úr miðnámskúlunum, Tórður Johannesarson.....	10
Góðir dagar í Nice, Kristianna W. Poulsen.....	13
Hugskot um búgving og talgilda skúlan, Olav Absalonsen	15
Tímatalvur kunnu skapa strongd og mistrivnað, Tórður Johannesarson	25
Er miðnámskúlalærarin ein høguslökkur? Birna Heinesen	28
FØROYSK PURISMA – hent bók til undirvísing í føroyskum á miðnámi, Tórður Johannesarson.....	34
Tað lovaða landið – eitt ummæli, Marna Jacobsen	38

Svövnur og tilvitað minni

Anna á Váli Guttesen

Tá ið eg leggi meg at sova á kvöldi, kann eg frøast um alt tað, sum heilin fer at gera – alt meðan tilvitskan fer at hvíla. Fyrr varð hildið, at tá ið vit svóvu, var heilin bert í dvala ella „sløktur“. Mitt í 20. øld tók svövngransking dik á seg, og nú vita vit, at svövnur er fjølbroyttur og neyðugur fyri alskyns virkseimi. Svövnur javnar m.a. immunverjuna og insulinskipanina og er tískil alneyðugur fyri kropsliga heilsu. Í seinastuni hevur gransking eisini víst á, hvussu svövnur hevur stóran leiklut í okkara sálarligu vælveru, bæði viðvíkjandi tí kensluliga og tí kognitiva (fatanarliga). Harímillum hevur sambandið ímillum svövn og minni hugtikið vísindafólk, og hevur tað elvt til eina ørgrynnu av kanningum.

Minni hevur ein týðningarmiklan leiklut í okkara gerandisdegi – mál, vitan, kognitióin v.m. eru øll tongd at minninum. Uttan minni høvdu vit havt trupult við at fata heimin kring okkum, og lívið hevði verið uttan samanhang, av tí at ongar upplivingar vóru goymdar. Tá ið vit læra okkurt nýtt, er minnið viðbrekið, og fyri at tað skal vara, er neyðugt, at tað verður styrkt og lagt á goymslu. Svövnur stuðlar hesari tilgongd (Dement, 1998; Rasch & Born, 2013).

Hvat er minni?

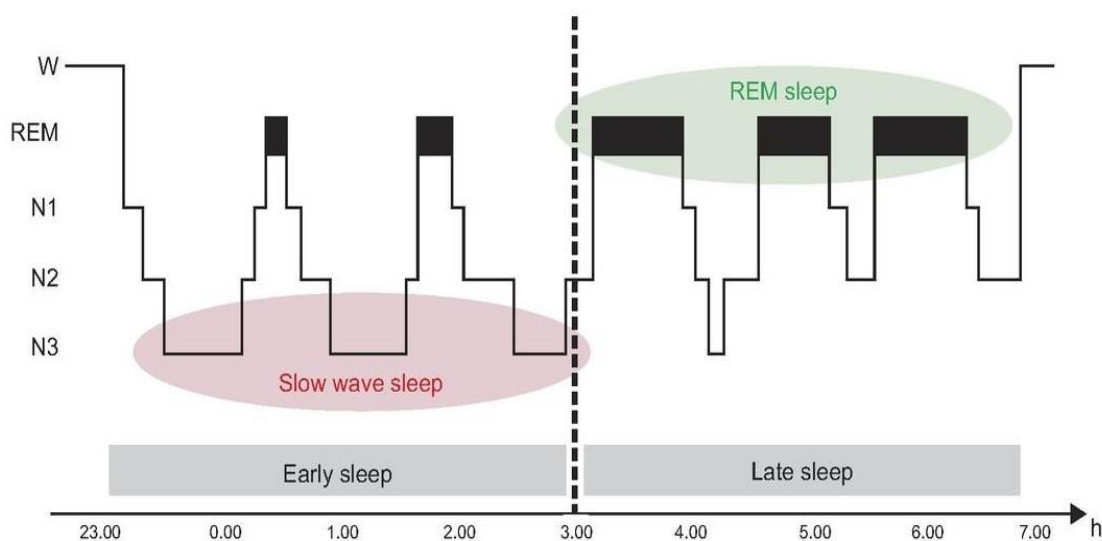
Episodiskt minni er knýtt at einum samhang (t.d. tíð, staði, kenslum o.ø.) og kann tilvitað verða framkallað. Sum dømi minnist tú kanska væl, hvar tú vart, hvør var har, og hvørjar kenslur tú hevði, tá ið tú lærdi at súkkla. *Semantiskt* minni kann eisini tilvitað verða framkallað, men er ikki knýtt at einum samhang. Til dømis er tað, at París er høvuðsstaðurin í Fraklandi, eitt semantiskt minni, av tí at tað er ein partur av tínari vitan, heldur enn at vera knýtt at einum ávísnum samhang. Men fyri at gerast partur av tínari vitan, lærdi tú kanska um París í nógvum ymiskum samhangum. Við tíðini samantvinnaðust minnini og blivu óheft av samhanginum.

Episodiskt minni er serliga bundið at einum øki í heilanum, sum eitur hippocampus. Hippocampus hevur tann leiklutin at miðla samskipti ímillum heilaøki, tá ið vit uppliva ella læra okkurt nýtt. Harvið er hippocampus miðdepilin, tá ið vit skapa og framkalla minni, ið eru sett saman av ymiskum pørtum. Við hjálp frá hippocampus kunnu vit skjótt mynda eitt nýtt episodiskt minni; tó verður tað eisini skjótt gloymt ella útskipt av líknandi minnum, um tað ikki verður goymt. Við at endurvirkja minnini verða tey sterkari og lögð í langtíðar goymslu og verða tí ikki eins tongd at hippocampus –

svövnur veitir góðar umstøður til júst hessa tilgongd (Diekelmann & Born, 2010; Klinzing et al., 2019; Rasch & Born, 2013).

Svövnur er fjölbroyttur

Tá ið vit sova, fer heilin ígjögnum fyra ymisk svövnstig: fyrsta, annað, triðja svövnstig og REM (rapid eye-movement). Stigini skiftast í ringrás, har hvør ringrás varar umleið 90 minuttir (sí mynd 1). Hitt neyvasta tólið at máta svövn nevnist *polysomnografi*, har vit nýta fleiri (*poly*) rásir til at máta (*grafi*) virkseimi í heila, eygum og vøddum í svövn (*somno*). Á fyrsta svövnstigi eru vit ímillum at vera vakin og at sova, og hetta sæst, tá ið heila-, eygna- og vøddavirkseimi gongur seinni. Annað stigið sæst á heilavirkseminum, og er sermerkt av k-kompleksum (ein einkult seinbylgja) og heilavirksemi, ið verður nevnt svövn spinlar (uml. 11-16 Hz). Triðja stigið, eisini nevnt seinbylgjusvövnur, vísir ofta størri og seinni bylgjur umframt svövn spinlar. Hitt seinasta stigið er sermerkt av skjótum eygna- og heilavirksemi, men lágum vøddavirksemi, og verður tí nevnt rapid eye-movement (REM) svövnur. Serliga er tað seinbylgjusvövnur, ið er týðningarmikil fyri minnið.

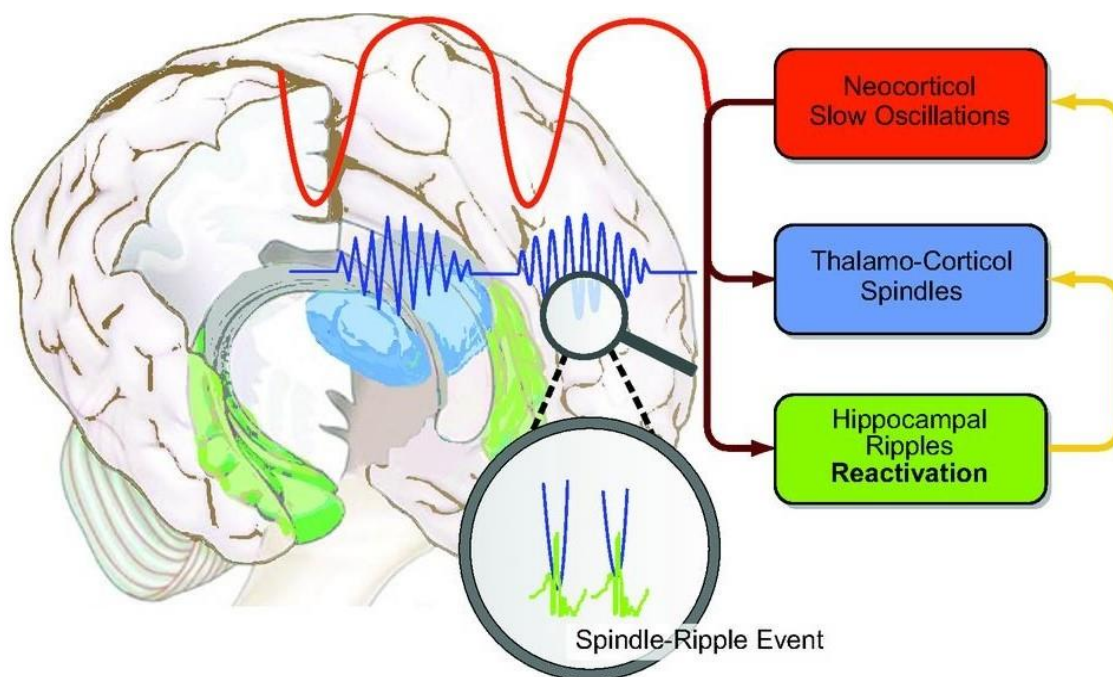

Mynd 1: Svövnbygnaður. Svövnstigini skiftast ígjögnum náttina. Í fyrru helvt av náttini er oftast meiri seinbylgjusvövnur (slow-wave sleep), ímeðan REM-svövnur valdar í seinnu helvt. Myndin er tikin úr grein hjá Rasch og Born (2013).

Svövnur leggur minnini á goymslu

Í 1924 lögdu granskararnir, Jenkins og Dallenbach, til merkis, at royndarluttakarar mintust betur nýliga lærd orð, eftir at teir høvdu sovið, enn eftir at teir høvdu verið vaknir. Granskararnir tulkaðu hetta sum, at í svövn eru vit óvirkin, og harvið eru vit

varð ímóti nýggjum upplivingum, sum kunnu koma ístaðin. Nógvar kanningar hava víst líknandi fyrimunir við at sova eftir nýggjan lærdóm (Ashton et al., 2020; Gais et al., 2006; Payne et al., 2012). Síðani tá hevur gransking tó víst, at svøvnur hevur ein meira virknan leiklut í minnisgoymslu (sí mynd 2; Diekelmann & Born, 2010; Klinzing et al., 2019; Rasch & Born, 2013).

Mynd 2: Hvussu EEG heilavirksemi stuðlar umskipan av minnum. Ein vísindalig teori sigur, at nýggj minni verða endurvirkjað í hippocampus (grøna økið) og neocortex (hvíta økið) og verða samstundis umskipað í heilanum til eina langtíðarskipan í neocortex. Tilgongdin at umskipa og styrkja minnini er rikin av EEG heilavirksemi í seinbylgjusvøvn. Tá seinbylgjan er í ópolariserandi støðu (reyðar linjur fara uppeftir), skumpar hon undir spinlar í thalamus og neocortex (bláar linjur). Síðani flokka spinlar heilavirksemi í hippocampus (*ripples*, grønar linjur) umframt undirliggjandi minnið, ið verður virkið aftur. Hetta samanspælið millum neocortex, thalamus og hippocampus miðlar umskipanina av nýggjum minnum, soleiðis at tey vara. Hildið verður, at við tíðini gerast minnini óheft av hippocampus. Myndin er tikin úr grein hjá Rasch og Born (2013).

Við at kanna EEG heilavirksemi kunnu granskarar fáa meiri innlit í hesa goymslu-tilgongdina í svøvn. Kanningar vísa, at eitt neyvt samanspæl ímillum seinbylgjur og spinlar er knýtt at neyvari tilvitað minni (Bar et al., 2020; Helfrich et al., 2018). Betrar tú um samanspælið ímillum seinbylgjur og spinlar í svøvn (við at nýta ávísa ljóðtøkni, ið er lagað eftir heilavirkseminum), betrar tú eisini um minnisvirksemið eftir svøvnin

(Ngo et al., 2013). Hesar kanningar vísa, at seinbylgjur og spinlar hava stóran leiklut í at leggja minni á goymslu.

Hvussu vita vit, at minni verður virkið aftur í svøvn? Ein máti at svara hesum er at vita, um heilavirkni, sum var til staðar, tá minnini blivu myndað, eisini er til staðar í svøvn. Ein annar máti er at stýra endurvirkseminum við at nýta lukt ella ljóð, sum eru knýtt at minnum, fyri síðani at vita, hvørja ávirkan tað hevur á minnisvirksemi eftir svøvnin (t.e. hvussu væl luttakarar minnast). Vit royndu júst hetta og funnu fram til, at luttakararnir mintust betur myndir og orð, ið vóru knýtt at ljóðum, sum vit endurspældu fyri teimum í svøvn, enn tey, vit ikki endurspældu (hetta sást ikki á teimum, sum vóru vakin). Ljóðini í svøvn øktu eisini um EEG svøvnspinlar. Tað var serliga áhugavert, at við støði í EEG virkseminum í svøvn kundu vit nágreiniliga flokka, hvør mynd varð virkin aftur (hvørt tað var ein lutur ella eitt stað), og hetta var eisini knýtt at minnisvirksemi eftir svøvnin (Cairney et al., 2018). Hesi úrslit vístu, at minni verða endurvirkjað í svøvn, og at hetta stuðlar minnisgoymslu. Harafturat hevur nýggjari gransking prógvað, hvussu samanspælið ímillum seinbylgjur, spinlar og endurnýggjan av minni eru knýtt at betri minni (Schreiner et al., 2021). Samanumtikið vísa hesar kanningar, hvussu svøvnur hevur virknan leiklut í minnisgoymsluni.

Aðrar kanningar hava eisini víst, hvussu svøvnur ger, at minni verða óheft av hippocampus (Takashima et al., 2009; Takashima et al., 2006). Tvørturímóti vilja aðrir granskarar vera við, at episodisk minni ongantíð rættiliga verða óheft av hippocampus (Nadel et al., 2007; Yonelinas et al., 2019). Hetta er eitt afturvendandi kjak ímillum svøvngranskarar. Tó er breið semja um, at svøvnur hevur ein leiklut í minnisvarðveitslu. Hugsast kann, at nøkur minni verða óheft, meðan onnur varðveita teirra goymslustað í hippocampus.

Svøvnur fyrireikar teg til at mynda nýggj minni

Vit kenna øll kensluna av vera endurnýggjað eftir, at vit hava sovið. Ein vísindalig teori sigur, at svøvnur hevur tann eginleikan at javnføra nervaskipanina, soleiðis at sambandið ímillum nervakyknur verður endurstillað (Tononi & Cirelli, 2014). Tá ið vit eru vakin, styrkjast skoytini ímillum nervakyknur, og orkunýtslan blívur við at vaksa so leingi, sum vit eru vakin. Seinbylgjusvøvnur endurstillar hetta sambandið. Svøvnur er tískil neyðugur fyri, at heilin heldur fram at vera smidligur. Við at endurstilla nervakyknuskoytini, verður heilin „ruddiligari“, og hetta hevur fyrimunir fyri minni og læruevni. Fleiri kanningar hava prógvað, at svøvnur betrar um læruevni (Mander et al., 2011; Ong et al., 2020; Yoo et al., 2007). Hetta kann vera orsakað av nervakyknu javnføran, men kann eisini tulkast sum, at svøvnur umskipar goymslustaðið.

Samstundis sum sovandi heilin umskipar minni frá hippocampus til neocortex, er jú eisini hugsandi, at hann ger klárt til at skapa nýggj minni næsta dag. Tó vantar gransking, um tað er samband ímillum minnisgoymslu í svøvn og læruevni dagin eftir – hetta kannaði eg í mínari ph.d. (Guttesen et al., 2022). Luttakarar komu á svøvn-laboratorið um kvøldið, har teir fullførdu eina minnisuppgávu (at knýta myndir til støð). Síðani svóvu tey, ella vóru tey vakin alla náttina í laboratoriiinum. Morgunin eftir fullførdu tey somu minnisuppgávu sum kvøldið fyri. Hetta var fyri at máta minnisgoymslu – hvussu minni broytast um náttina, við ella uttan svøvn. Eftir hetta fullførdu tey enn eina minnisuppgávu (at knýta myndir til orð), meðan vit mátaðu EEG heilavirksemið - hetta var fyri at máta, hvussu svøvnur og svøvnloysi ávirka læruevni. Allir luttakarar fullførdu bæði eina nátt við svøvn og eina uttan svøvn við í minsta lagi einari viku ímillum.

Kanningin vísti, at svøvnur samanborin við svøvnloysi veitir fyrimunir fyri bæði at leggja minni á goymslu og at skapa nýggj eftirfylgjandi minni. Hóast hetta, var einki samband ímillum minnisgoymslu um náttina og læruevni dagin eftir. Tí kann tað hugsast, at svøvnur stuðlar hesum báðum førleikunum á ymiskan hátt. Harumframt vísti kanningin, at svøvnloysi ávirkar heilavirksemi, ið er knýtt at læruevnum. EEG virksemi frá 12-20 Hz minkar vanliga, tá ið vit læra, og hetta vísti okkara kanning eisini, men bert eftir at luttakarar høvdu sovið. Eftir svøvnloysi var hetta eyðkenni í heilavirksemi ikki staðfest. Tí tykist tað sum, at svøvnloysi ávirkar heilavirksemi, ið hevur týdning fyri læruevni.

Samanumtikið vísir gransking, at svøvnur spælir ein stóran lut í okkara minni, bæði áðrenn og eftir at vit læra okkurt nýtt. Tó eru tað nógvir ósvaraðir spurningar um júst hvat og hvussu, sum er mær ein framíhjárættur at granska í. Við hesum í huga, tá ið tú í kvøld leggur teg at sova, so er bert at leggja høvdið afturá, njóta hvíldina og lata heilan gera sítt „húsliga arbeiði“.

Hevur tú ein spurning um svøvn og minni, ert tú vælkominn at spyrja. Anna á Váli Guttesen. Teldupostur: annaavali.guttesen@york.ac.uk

Keldur

Ashton, J. E., Harrington, M. O., Langthorne, D., Ngo, H.-V. V., & Cairney, S. A. (2020). Sleep deprivation induces fragmented memory loss. *Learn. Mem.*, 27(4), 130-135. <https://doi.org/10.1101/lm.050757.119>

- Bar, E., Marmelshtein, A., Arzi, A., Perl, O., Livne, E., Hizmi, E., Paz, R., Sobel, N., Dudai, Y., & Nir, Y. (2020). Local Targeted Memory Reactivation in Human Sleep. *Curr. Biol.* <https://doi.org/10.1016/j.cub.2020.01.091>
- Cairney, S. A., Guttesen, A. Á. V., El Marj, N., & Staresina, B. P. (2018). Memory Consolidation Is Linked to Spindle-Mediated Information Processing during Sleep. *Curr. Biol.*, 28(6), 948-954.e944. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2018.01.087>
- Dement, W. C. (1998). The study of human sleep: a historical perspective. *Thorax*, 53 (suppl 3), S2-S7. <http://dx.doi.org/10.1136/thx.53.2008.S2>
- Diekelmann, S., & Born, J. (2010). The memory function of sleep. *Nat. Rev. Neurosci.*, 11(2), 114-126. <https://doi.org/10.1038/nrn2762>
- Gais, S., Lucas, B., & Born, J. (2006). Sleep after learning aids memory recall. *Learn. Mem.*, 13(3), 259-262. <https://doi.org/10.1101/lm.132106>
- Guttesen, A. á. V., Gareth Gaskell, M., Madden, E. V., Appleby, G., Cross, Z. R., & Cairney, S. A. (2022). Sleep loss disrupts the neural signature of successful learning. *Cereb. Cortex.* <https://doi.org/10.1101/2021.11.16.468870>
- Helfrich, R. F., Mander, B. A., Jagust, W. J., Knight, R. T., & Walker, M. P. (2018). Old Brains Come Uncoupled in Sleep: Slow Wave-Spindle Synchrony, Brain Atrophy, and Forgetting. *Neuron*, 97(1), 221-230.e224. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2017.11.020>
- Klinzing, J. G., Niethard, N., & Born, J. (2019). Mechanisms of systems memory consolidation during sleep. *Nat. Neurosci.*, 22(10), 1598-1610. <https://doi.org/10.1038/s41593-019-0467-3>
- Mander, B. A., Santhanam, S., Saletin, J. M., & Walker, M. P. (2011). Wake deterioration and sleep restoration of human learning. *Curr. Biol.*, 21(5), R183-184. <https://doi.org/10.1016/j.cub.2011.01.019>
- Nadel, L., Winocur, G., Ryan, L., & Moscovitch, M. (2007). Systems consolidation and hippocampus: two views. *Debates in Neuroscience*, 1(2), 55-66.
- Ngo, H.-V. V., Martinetz, T., Born, J., & Mölle, M. (2013). Auditory closed-loop stimulation of the sleep slow oscillation enhances memory. *Neuron*, 78(3), 545-553. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2013.03.006>
- Ong, J. L., Lau, T. Y., Lee, X. K., van Rijn, E., & Chee, M. W. L. (2020). A daytime nap restores hippocampal function and improves declarative learning. *Sleep.* <https://doi.org/10.1093/sleep/zsaa058>

- Payne, J. D., Tucker, M. A., Ellenbogen, J. M., Wamsley, E. J., Walker, M. P., Schacter, D. L., & Stickgold, R. (2012). Memory for semantically related and unrelated declarative information: the benefit of sleep, the cost of wake. *PLoS One*, *7*(3), e33079. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0033079>
- Rasch, B., & Born, J. (2013). About sleep's role in memory. *Physiol. Rev.*, *93*(2), 681-766. <https://doi.org/10.1152/physrev.00032.2012>
- Schreiner, T., Petzka, M., Staudigl, T., & Staresina, B. P. (2021). Endogenous memory reactivation during sleep in humans is clocked by slow oscillation-spindle complexes. *Nat. Commun.*, *12*(1), 3112. <https://doi.org/10.1038/s41467-021-23520-2>
- Takashima, A., Nieuwenhuis, I. L. C., Jensen, O., Talamini, L. M., Rijpkema, M., & Fernández, G. (2009). Shift from hippocampal to neocortical centered retrieval network with consolidation. *J. Neurosci.*, *29*(32), 10087-10093. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0799-09.2009>
- Takashima, A., Petersson, K. M., Rutters, F., Tendolkar, I., Jensen, O., Zwartz, M. J., McNaughton, B. L., & Fernández, G. (2006). Declarative memory consolidation in humans: a prospective functional magnetic resonance imaging study. *Proc. Natl. Acad. Sci. U. S. A.*, *103*(3), 756-761. <https://doi.org/10.1073/pnas.0507774103>
- Tononi, G., & Cirelli, C. (2014). Sleep and the price of plasticity: from synaptic and cellular homeostasis to memory consolidation and integration. *Neuron*, *81*(1), 12-34. <https://doi.org/10.1016/j.neuron.2013.12.025>
- Yonelinas, A. P., Ranganath, C., Ekstrom, A. D., & Wiltgen, B. J. (2019). A contextual binding theory of episodic memory: systems consolidation reconsidered. *Nat. Rev. Neurosci.*, *20*(6), 364-375. <https://doi.org/10.1038/s41583-019-0150-4>
- Yoo, S.-S., Hu, P. T., Gujar, N., Jolesz, F. A., & Walker, M. P. (2007). A deficit in the ability to form new human memories without sleep. *Nat. Neurosci.*, *10*(3), 385-392. <https://doi.org/10.1038/nn1851>

Kapping skal út úr miðnámsskúlunum

Tórður Johannesarson

Í bókini *No Contest: The Case Against Competition* skrifvar Alfie Kohn m.a. soleiðis: Ikki at stríðast við onnur er evsta atfinning at kapping. Beint ímóti góðkendum vísðómi er kapping ikki natúrlig; hon forpestar sambandið við onnur og heldur okkum aftur at gera tað besta. Í bókini grundgevvur hævundurin fyri, hvussu strembanin eftir at vinna ger okkum øll til taparar.

Tann 28. august í ár var eitt áhugavert prát við Per Schultz Jørgensen í Deadline í Danmarks Radio í sambandi við, at hann gav sína seinastu bók út, sum kallast *Vendepunkt*. Hann hevur skrivað yvir 60 bækur um m.a. umstøður hjá børnum í vælfærðarsamfelagnum. Í prátinum kom hann inn á, hví ungdómurin hevur so ilt í sálini. Ein av orsøkunum sigur hann vera, at í dagsins vælfærðarsamfelag er alt gjøgnumseyrað av kapping. Børn og ung eru í kapping av øllum møguligum slagi alla tíð.

Tá ið eg gekk í fólkaskúla, var eisini kapping í skúlanum. Minnist millum annað, at tá ið vit í fimleiki skuldu sparka fótibólt ella spæla hævdingabólt, var kappingin fremri enn tað at røra seg. Til dømis sluppu tveir teir bestu dreingirnir at velja sín part, ein og ein blivu peikaðir út. Tann vánaligasti bleiv valdur síðst. Síðan skuldu vit kappast um, hvør vann í fimleiki tann dagin. Hesin lærarin visti ikki betur, og hevur neyvan hugsað um, hví hann gjørði tað. Hann hevur helst hugsað, at partarnir skulu vera so javnir sum gjørligt. Hann hevur neyvan hugsað um tað sálarliga ella tað námsfrøðiliga, tí at aðaltátturin var kapping.

Minnist eisini, tá ið eg byrjaði sum lærari á miðnámi, at tað var ógvuliga vanligt á summum miðnámsskúlum at velja ársins lærara. Helst hevur hetta verið sera stuttligt undirhald, men tað kann neyvan hava kenst væl hvørki fyri vinnaran ella tapararnar. Eisini var vanligt til veitslur at velja ársins sprund, ársins nørd, ársins hetta og hatta, tíbetur er alt hetta farið í søguna, og vit vita øll, hví so er.

Á miðnámsskúlunum er kappingin sera stór, næmingar kappast t.d. um at hava vakrastu klæðini, snildastu telefonirnar, vakrasta kroppin og hægsta miðaltal í flokkinum. Kapping um karakterir kann í ringasta føri gera, at næmingarnir gerast kappingarneytar ella fíggindar. Teir gevast at býta vitan sína millum, tí at teir kappast um at blíva bestir. Onkrir miðnámsskúlar skipa eisini fyri samkomu, har tað verður

kunngjørt, hvør næmingur á hesari og hasari breytini hava hægsta miðaltal í próvnum. Løgið, at leiðslur ikki vita, at eitt miðaltal sigur hvørki eitt ella annað.

Tá ið vit koma til lærugreinir, so kemur tað eisini fyri, at í onkrari lærugrein er kapping ein drívmeqi. Har skulu næmingar kappast um, hvør kann vinna og koma víðari út í heim. Teir sita í mánaðir og fyrireika okkurt produkt, sum so er partur av eini kapping. Stórir partur av skúlaárinum verður bygdur upp til hetta stóra brakið.

Mentamálaráðið skipar onkuntíð fyri kappingum um m.a. umhvørvi, mál og annað. Á hvørjum ári er danska Georg Mohr-kappingin, sum er ein kapping í støddfrøði. Henda kapping eins og kappingar hjá mentamálaráðnum liggur uttanfyri undirvísing. Í Georg Mohr kunnu næmingar tekna seg til, um teir hava hug til kappast við næmingar í Føroyum, Grønlandi og Danmark.

Á hvørjum ári skipa miðnámskúlar fyri innleiðslu fyri nýggjar næmingar. Á skránni eru ymiskir aktivitetir, tað er m.a. ikki óvanligt, at næmingar ella bólkar skulu gera okkurt saman, t.d. byggja eitt torn, og har skal ein vinnari finnast. Longu her kemur kappingarelementið inn frá fyrsta degi á miðnámi. Eisini er vanligt, at skúlar skipa fyri ítróttadegi, har kappast verður millum flokkar. Ein stórir meiriluti av næmingunum heldur, at hetta er stuttligt, men vit hava altso eisini ein stóran minniluta, sum als ikki eru áhugaður í at luttaka á hesum degi, tað kunnu t.d. vera, at tey ikki ynskja at vísa sín kropp fram, orka ikki fyri slíkum kappingum, tí at tey vita frammanundan, at teirra flokkur fer at tapa. Tey vita t.d., at BMI-ið í flokkinum er ov høgt, at í flokkinum eru bara gentur, at tey ikki eru nóg sterk o.s.fr. Havi fleiri ferðir upplivað hjartkiptar næmingar bøna og biðja meg um sleppa undan at luttaka á hesum degi. Tað er ikki óvanligt at síggja myndir á heimasíðum hjá skúlunum av næmingum, ið vunnu á ítróttadegnum. Tá ið tú hyggur at myndunum, so sært tú og skilir tú eisini, hví júst hesin flokkurin vann.

Tey, sum varða av næmingum á miðnámi, eiga um ikki annað at taka upp kjak og reflektera yvir, um dagsins skúli ikki er blivin til ein skúla, har kapping er blivin ein púra natúrligur partur av undirvísingini.

Mær dámar væl kapping, men mær dámar als ikki kapping innan skúlans gátt, tí at í kapping er ein vinnari og ein stór fjøld av taparum. Skúlin eigur at verja taparar. Í mínum eygum eigur skúlin at vera eitt alternativ til nakað, sum næmingar ikki kenna til. Fleiri næmingar hava nógvur royndir av at tapa, skúlin skal ikki vera eitt forum, har næmingar í hópatali eru taparar. Kapping í skúlum stríðir móti allari námsfrøði. Í fleiri greinum í Miðnámsriti verður heldur mælt til samstarv og góðar relatióinir, til

dømis í grein hjá Tinu Rasmussen og Dianu Skoradal. Og í nr. 24 var ein grein um samstarv í undirvísing og læring (sum framhald av Læring millum javnlíkar).

Um vit lærarar kaga í okkara gomlu námsfrøðiligu lærubøkur ella leita fram greinir og úrslit um kapping og skúlaskap, so finna vit ikki ein tann einasta granskara, ið grundgevvur námsfrøðiliga fyri, at kapping í skúla er sunn. Skúlin eigur at ganga á odda og vísa veg. Hann eigur at senda ein boðskap út, at øll skulu kenna seg væl, at øll eru vinnarar. Hann skal hava sum aðalmál, at alt slag kapping skal út um skúlans gátt.

Keldur

Alfie Kohn No Contest: *The Case Against Competition*, 1992.

Anette Scharling *Konkurrence skaber manglende trivsel i klassen*, folkeskolen.dk, 2.8 2020.

Danmarks Radio, Deadline: *Per Schultz Jørgensen gør status*, 28/8-2022.

Diana Skoradal Relatiónir millum lærara og næming, *Miðnámsrit nr. 23*.

Olav Absalonsen Hugskot um meting í læring, *Miðnámsrit nr. 20*.

Olav Absalonsen Læring millum javnlíkar, *Miðnámsrit nr. 23*.

Olav Absalonsen Samstarv í undirvísing og læring, *Miðnámsrit nr. 24*.

Tina Rasmussen Samstarv millum næmingar fremur læring, *Miðnámsrit nr. 21*.

Góðir dagar í Nice

Kristianna Winther Poulsen

Seinastu tvey árin havi eg brúkt eina viku av summarfrítíðini til at vera á skeiði fyri fransklærarar. Skeiðið hevur verið í dreymakenda býnum Nice við Miðjarðarhavið, og hetta hevur gjørt tað sera lætt fyri meg at velja at brúka ein part av summarfrítíðini fakliga, tí á henda hátt kann eg sameina hart tiltrondan fakligan íblástur við deiligar frítíðarupplivingar.

Francophonía

Á skeiðinum í 2022 hitti eg starvsfelagar úr øllum heiminum, og í ár vóru vit 80 fólk, sum hittust í Nice við ynskinum um at læra meira um okkara arbeiði – at undirvísa í fronskum tungumáli.

Tað er felagsskapurin Francophonía (francophonía.com), sum skipar fyri skeiðinum, og kunnleikan til henda møguleikan fekk eg frá danska felagnum fyri fransklærarar, sum eg havi fingið samband við umvegis Facebook.

Viðvíkjandi tí praktiska syrgdi Francophonía fyri gisting í kollegiukømmørum kring í býnum. Standurin var einki at reypa av, men av tí at Nice ikki skal upplivast úr einum kollegiukamari, gekk tað fínt.

Glásir rindaði fyri sjálvt skeiðið og gistingina, umframt at eg fekk dagpengar og løntar tímar fyri skeiðið. Eg rindaði sjálv fyri ferðina.

Ein vika í senn

Skeiðið byrjaði í fyrstu viku í juli og helt fram til seinast í august. Hvørja viku bar til at velja tvey ymisk modul, sum hvørt er í tveir dagar. Harumframt vóru fyrilestrar um ymisk viðkomandi evni, til dømis læring og franskt sum heimsmál. Tað eru eini 8 ymisk modul at velja í, og flestu luttakararnir vóru á skeiði í minsta lagi tvær vikur.

Við at luttaka í eina viku, kundi eg sostatt velja tvey ymisk evni, sum í ár snúðu seg um at fáa meira dynamikk í floksundirvísingina og at fáa næmingarnar meira virknar í undirvísingini. Stuttligt og gevandi var tað at vera til undirvísing hjá dugnaligu og eldhugaðu Halynu Kutasevych, sum er ættað úr Ukraina.

Meira enn undirvísing

Tað snúði seg ikki bara um undirvísing, og fleiri sosial tiltøk vóru eisini á skránni, til dømis gallakvøld, strandarveitsla á ovurhonds deiligu strondini í Nice, og gongutúrur í gamla býarpartinum, har vit blivu kunnað um alt tað, ið var at síggja. Fastur táttur í

skránni var eisini hálvdagstúrus til aðrar býir nærhendis umframt eina dagsúttferð til gitna filmsbýin Cannes og við ferju til litlu dreymaoyinna Île Sainte-Marguerite.

Og stundir voru sjálvsagt eisini til at eta góðan mat tey heitu kvøldini saman við fólki, sum voru í Nice av júst somu orsök sum eg sjálv. At læra eitt fremmandamál snýr seg jú um so ómetaliga nógv meira enn tað málsliga; at njóta angan av stórbýi og havi, at smakka góða matin við einum glasi afturvið, at hoyra tónleikin og ljóðini, at uppliva hugnaligu gomlu býarpartarnar við matstovum og barrum og menniskjum, so langt sum eygað rakk. Sansirnir vorðu aktiveraðir, og Nice er av sonnum rætta staðið til eina slíka heildaruppliving.

Franskt í Føroyum

Á Glasi eru vit tvey, sum undirvísa í fronskum, Napoleon Smith og eg sjálv. Har eru í lötuni trýggir flokkar á A-stigi og tveir flokkar á B-stigi. Á Kambsdali er Hallgerð Brim einsamøll um uppgávuna, og hon hevur allar trýggjar árgangirnar.

Ofta er talan um smærri flokkar, og hetta er ein fyrimunur, so at øll kunnu koma til orðanna. At læra franskt og onnur fremmandamál snýr seg í sera stóran mun um at fáa næmingarnar til at leypa úti og tora at tosa. Torføra úttalan kann vera ein forðing fyri, at tey tora at royna seg, men áhaldandi praktiskar venjingar plaga at fáa tey á glið.

Tilgongdin til franskt hevur seinastu árin verið reglulig – sum er, minkar lærugreinin ikki, men hon veksur tíverri heldur ikki. Franskt er eitt av fleiri fremmandamálum, sum næmingarnir kunnu velja.

Førleikamenning og íblástur

Hví velji eg at brúka summarfrítíðina til førleikamenning? Fyri meg sum undirvísara eru reglulig førleikamenning og íblástur gevandi og lívsneyðug, til dømis við skeiðinum í Nice, har samrøðurnar voru nógv og meiningsfullar um gleðina og um avbjóðingarnar við at undirvísa í fronskum sum fremmandamáli.

Skalt tú læra teg eitt fremmandamál, far so til eitt land, har tey tosa málið! Hetta sigi eg við mínar næmingar, og hetta eru eisini mínar royndir við at læra fremmandamál – tað allarbesta er at royna seg í landi, har málið verður tosað. Hetta fekk eg enn eitt høvi til í summar, og tað var bæði tíðina og pengarnar vert.

Annars eru nógvir slíkir summerskúlar fyri fransklærarar kring alt Frakland, so møguleikarnir eru ríkir fyri at sameina førleikamenning og frítíð og á tann hátt vitja ymisk støð í vakra og fjølbroytta Fraklandi.

Hugskot um búgving og talgilda skúlan

Olav Absalonsen

Ávegis inn í eitt samfelag við ðktari frítíð og fleiri árum við eftirløn er umráðandi, at tey ungu ikki einans gerast klók, men eisini vís.

Jógvan Fríðriksson

Any man who reads too much and uses his own brain too little falls into lazy habits of thinking.

Albert Einstein

Henda grein snýr seg um, hvussu talgild tøkni broytir treytirnar fyri, hvussu vit arbeiða og læra, og hvussu vit brúka tøkni í undirvísing. Nógv bendir á, at skúlar eru tiknir á bóli av tøkniligu menningini, tí námsfrøðiliga menningin hevur ikki fylgt við tí tøkniligu. Hugsanin um, at útbúgving og búgving ikki bara skulu geva informatión víðari og fremja vitan, er blivin meira viðkomandi enn nakrantíð. Informatión er blivin ómetaliga nógv og lætt at koma til, soleiðis at tað er meira krevjandi enn fyrr at fóta sær og duga at skilja ímillum informatión og vitan og ímillum vitan og vísdóm. Vit verða díkt undir í informatión, og okkum tørvar tíð og frið til at fáa hana at sodna. Um vit sum borgarar villast í eini frumskóg av informatión, er vandi fyri, at alt samfelagið fer av kós. Sum skúli kunnu vit neyvan tryggja nakað, men vit hava samfelagsliga ábyrgd til at fyrireika børn og ung til hesar avbjóðingar.

Kategorial búgving og didaktikk

Wolfgang Klafki greinaði gamlar teoriir um búgving søguliga, og býtti tær sundur í tveir høvuðsbólkar. Teoriir í øðrum høvuðsbólinum, sum Klafki kallar materialt dannilsi, hava tað til felags, at tær leggja dent á vitan, hugburð, etikk og estetisk virði, sum samfelag og mentan hava skapt, og sum skulu latast víðari til næsta ættarlið. Tað objektiva og tað innihaldsliga eru í fokus.

Teoriir í hinum høvuðsbólkinum, sum Klafki kallar formalt dannilsi, hava sum mál at menna evni og færleikar hjá tí einstaka. Her er næmingurin í fokus sum subjekt, og innihaldið er bara eitt amboð til at fremja búgvingina.

Klafki fanst at teimum materialu teoriunum fyri, at tað mentanarliga innihaldið ikki kann vera nakað, ið er galdandi treytaleyst og objektivt. Harumframt manglar henda siðvenjan kriteriir fyri, hvat skal lærast. So hvørt sum mongdin av information vaks í 20. øld, øktist fakligi trongsilin í skúlanum, soleiðis at djúp og dannandi vitan varð troðkað burtur av grunnari vitan.

Hann fanst eisini at teimum formalu teoriunum, og vísti á, at fortreytin um íborin evni er spekulatióin. Tað ber líka væl til at siga, at evnini hjá næminginum eru avleiðingar av tí innihaldi, sum næmingurin hevur oagnað sær. Tað er eingin metoda uttan innihald, tí innihald og metoda kunnu ikki skiljast sundur. Tískil finst eingin alment galdandi metoda, sum ger næmingin førar fyri at megna eitt og hvørt innihald.

Hóast veikleikar kunnu nevndu teoriir sambært Klafki brúkast, um vit seta tær saman í eina heild, sum hann kallar kategorial bógving og didaktikk. Tær gomlu teoriirnar eru vrakaðar, tí vit kunnu ikki skilja innihald frá arbeiðsháttum. Tað ber til dømis ikki til at binda við ongum tógvi. Bógvingin verður partur av undirvísingini, har vit brúka sokallaðar kategoriir, ið eru nøvn á lutum og abstraktum hugtøkum. Kravið til hesar kategoriir er, at tær mugu passa til næmingin (subjektið) og innihaldið (objektið). Teoriin er sostatt ein samanrenning av tí materiala og tí formala, soleiðis at næmingurin lærir innihald og arbeiðshættir, ið hóska saman.

Kritisk-konstruktiv námsfrøði

Kritisk-konstruktiv námsfrøði er framhald av teoriini um kategoriala bógving og didaktikk. Hon snýr seg um at finna eina javnvág ímillum tað, sum næmingurin ynskir, og tað, sum umheimurin krevur av útbúgvingini – við øðrum orðum eina javnvág ímillum námsfrøðiliga humanismu og námsfrøðiliga realismu. Tað er upp til læraran at finna hesa javnvág, sum ikki er tann sama í øllum lærugreinum og øllum útbúgvingum. Í hugvísindaligum lærugreinum á gymnasialum miðnámi liggur hon helst nærri námsfrøðiligari humanismu, og í tekniskum lærugreinum á yrkisnámi liggur hon ivaleyst nærri námsfrøðiligari realismu.

At ósemja kann vera um, hvar henda javnvág er, kann lýsast við einum dømi: Yrkis-útbúgvingarráðið er eitt ráð við umboðum úr vinnuni; og skúlarnir eru umboðaðir uttan atkvøðurætt. Umboðini fyri vinnuna síggja lærlingin sum teirra, meðan umboð fyri skúlarnar síggja lærlingin sum ein, ið nemur sær lærdóm, har læran á arbeiðsplássinum er stórur partur av útbúgvingini. Tá ið umboð fyri skúlarnar mæla til, at lærlingurin skrivar loggbók á arbeiðsplássinum fyri at dokumentera, hvat hann hevur verið ígjøgnum, eru umboð fyri vinnuna ímóti. Skúlin fær javnan ákoyringar frá læriplássum, sum meina, at tað, sum næmingarnir læra í skúlanum, er óviðkomandi.

Tey meina óviðkomandi á verandi arbeiðsplássi. Men her hugsa vit sum skúli meira um lærlingin. Vit hugsa, at hann kanska fer at gera okkurt annað seinni í lívinum. Hann fer kanska undir víðari útbúgving ella at arbeiða aðrastaðni. Tí velja vit at hava breidd í skúlapartinum, sum bara er 5% av lærutíðini. Arbeiðsplássið við hinum 95% kann læra tey tað, sum er viðkomandi har.

Í hesum sambandi er vert at nevna, at slagorðið hjá NBEA (National Business Education Association) er: *Educating for business and life*, sum sigur okkum, at yrkisskúlar skulu ikki bara útbúgva fólk til arbeiðslívið, men eisini til lívið annars.

Vit síggja hetta aftur í bókini *Marknaðarlæra* eftir Annfinn Zachariassen, ið fyriheldur seg kritiskt til marknaðarførsluna, til dømis til manipulativa reklamuna. Informativ reklama er neyðug til, at brúkarin kann finna tað, honum tørvar. Manipulativ reklama er hinvegin ein roynd at lokka brúkarar at keypa vøru ella tænastru, sum teir ikki hava brúk fyri. Skilnaðurin ímillum informativa og manipulativa reklamuna kann tó vera trupul at gera av, tí ein reklama kann hava meiri og minni av báðum.

Einaferð spurdi eg ein fyrrverandi næming, sum las uttanlands, hvør lærari á handilsskúlanum hevði roynst sum góður lærari. Hann nevndi eitt navn, og eg bað um eina forkláring. Hann svaraði, at hesin lærarin undirvísti ikki eftir bók og ikki til næstu próvtøku; tvørturímóti var hann ikki altíð samdur við tað, sum stóð í læribókini. Hesin lærari var ikki høgt í metum millum næmingar annars, tí hvat skuldu tey siga til próvtøkuna, tá ið læribókin segði eitt, og lærarin nakað annað? Men hann man hava sett okkurt í gongd, sum ikki hevði stuttskygd mál, men sum næmingurin fekk brúkt seinni í lívinum. Tá var hesin lærarin farin úr starvi.

Etikkur í handilsskapi

Undirvísing í búskapi og øðrum lærugreinum í handilsskapi er ofta undir illgruna fyri at mangla etikk – og kanska ikki uttan grund. Men hetta er tó ikki so einfalt, og ein illgruni kann illa brúkast til niðurstøðu. Til at lýsa henda spurning nærri kunnu vit fara aftur til ein av kendastu klassisku búskaparfrøðingunum, skotan Adam Smith (1723-1790). Hann er helst mest kendur fyri bókina *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* frá 1776. Minni kend er bókin *The Theory of Moral Sentiments*, sum hann gav út í 1759. Hesar báðar bøkur skulu skiljast sum tvær síður av somu søk. Fyri at skilja *Wealth of Nations* er neyðugt at skilja *Moral Sentiments*. Adam Smith kemur við hesi útsøgn:

Hvussu sjálvsøkin ein maður enn er, so hefur hann nakað í sær, sum ger, at hann er áhugaður í, hvussu onnur hava tað, og er sinnaður at hjálpa øðrum, sjálvum um hann einki fær burturúr sjálvum.

Sambært Adam Smith er hetta sympati. Vit eru skapningar, ið kunnu hava samhuga við hvørjum øðrum. At seta seg inn í og ímynda sær, hvussu onnur hava tað, skapar sympati og gevur henni styrki. Ein avbjóðing afturat er at hava dómikraft um kenslur fyri øðrum og um tær handlingar, sum hesar kenslur føra til. Adam Smith ger hesi evni persónlig við einum ‘óheftum áskoðara’, ið er ein persónur, sum hefur samhuga, er objektivur og upplýstur. Moralur krevur innsats – vilji skal til. Moralskur samhugi, sum fyllir so nógv í *Moral Sentiments*, hefur samband við tað materiella samstarvið, sum fyllir nógv í *Wealth of Nations*. Eitt nú er hin sokallaða ‘ósjónliga hondin’, sum sipar til vinning, ið ikki er tilætlaður, nevnd í *Moral Sentiments*.

Fíggjarligar og búskaparligar gøtur á okkara døgum tykjast vera avleiðingar av væl upphugsaðum og kreativum tiltøkum, sum óndsinnað flogvit hava funnið uppá. Tað er ein misskiljing at brúka *Wealth of Nations* at rættvísgera sovorðna amoralska girnd. At elska næsta tín sum teg sjálvum er ein meginregla í kristindómi. Sambært O’Rourke er *Moral Sentiments* um næstan. *Wealth of Nations* er um seinna part av líkningini, okkum sjálvum. At ansa eftir sær sjálvum og egnari vælferð er rímligt. Tá ert tú eisini betur førur fyri at hjálpa øðrum, sum ferðafólk fáa at vita í sambandi við trygd í flogfórum.

Handilsmaðurin, sum fer væl við kundunum, tí tað er gott fyri forrætningina, er opportunistur við ongum morali. Hann er á skeivari leið, tí um treytirnar broytast, og høvi býðst at lumpa kundar, so ger hann tað. Hesin kann samanberast við kjógvan í *Fuglakvæði*: Kjógvin við sítt klipta vel hugsar við sjálvum sær: “Vertin á hvat ið annar fær, eg skal nøra at mær.”

Talgild búgving

Teoriirnar hjá Klafki um kategoriala búgving og didaktikk og um kritiska-konstruktiva námsfrøði eru egnaðar, tá ið tíðirnar broytast, og nýggjar avbjóðingar taka seg upp, so sum global upphiting og veðurlagsbroytingar, sum gera, at nýggj hugtøk verða uppfunnin, sum til dømis burðardygg búgving, ið snýr seg um at menna førleikar at loysa avbjóðingar í dag og í framtíðini.

Talgild tøkni broytir gerandisdagin og arbeiðslívið – og eisini, hvat vit skulu læra í skúlanum, og hvussu tøkni verður brúkt í læringini. Norskir granskarar hava tí brúkt teori Klafki í eini verkætlan til at skilja, hvat hendir í skúlanum so hvørt, sum talgilda tøkni mennist. Í arbeiðinum funnu teir lítið av fakdidaktiskum reflektiónum um

talgildar möguleikar og amboð, og koma til ta niðurstöðu, at fakdidaktisk gransking fylgir ekki við talgildu menningini.

Klafki sá tíðliga avbjóðingar við búgving í kjalarvörrinum av tøkniligu menningini, sum vit nú kalla talgild búgving. Tá ið informatiónsformar og samskiptisformar broytast, broytast treytirnar fyri, hvussu skúlin velur tilfar og amboð; og her er størsta avbjóðingin, at tann fakliga (materiala) síðan av búgving má við í greiningina. Gransking um, hvussu talgild amboð og möguleikar kunnu brúkast í læring, leggur størri dent á ta formalu síðuna. Og avleiðingin er, at grundleggjandi fakdidaktiskir spurningar, sum til dømis at velja evni og temu, um hvat dentur skal leggjast á og hví, detta niður ímillum. At velja evni er altíð ein kategorialur spurningur, tí øll evni eru partur av einum størri tema.

Stríðið millum optimistar og pessimistar at nýta talgilda tøkni í skúlanum endar ofta við einari millumloysn við einum kritiskum men positivum hugburði til tøkna. Spurningurin er ekki, um vit skulu brúka hana, men hvussu og hvussu nógv. Tað er ekki bara ein spurningur um eitt nýtt amboð, men sjálvar spælireglurnar eru nýggjar. Um ein lærari ekki heldur, at tøkniin gevur eitt námsfrøðiligt meirvirði í fakinum, er eingin orsök hjá honum at brúka hana. Tann grundleggjandi spurningurin er tí, hvat vit sum lærarar gera, tá ið vit kunnu brúka talgilda tøkni í einum faki, og hvussu vit samstundis hava yvirskipaðu málini við útbúgvingini fyri eyga.

Her er vert at leggja til merkis, hvussu norska granskingin stuðlar upp undir sjónarmið hjá Gitte Klein og øðrum, sum finnast at, hvussu vit taka nýggja tøkni inn í skúlnar, men spyrja ekki, hvussu hon námsfrøðiliga fremur innihaldsliga fatan. Tøkniin letur upp fyri nýggjum möguleikum, men námsfrøðilig gransking fylgir ekki rættiliga við, og avleiðingin er, at vit fáa ein verri skúla.

Tey, sum ekki eru samd við Klafki, vísa á, at námsfrøðiliga er búgving ein andsøgn: Hvussu kunnu vit krevja av ungdóminum, at hann skal vera sjálvstøðugur, og tvinga hann til frælsi? Tískil er búgving í skúlalærdómi ein ómögulig uppgáva, sum skúlin ekki megnar einsamallur. Men skúlin kann geva eitt íkast til búgving, sum eisini hendir uttan fyri skúlagátt. Tað er eisini ein andsøgn at krevja, at vit skulu læra ungdómin at virka í einum demokratiskum samfelag. Hetta minnir um ta liberalu tvístøðuna, at tað er trupult at vera liberalur um tað illiberaala, og sum er sama tvístøða, sum víst varð til í partinum um etikk í handilsskapi, har hin 'óhefti áskoðarin' skal fáa samfelagið at virka, men har amoralsk atferð ger sær dælt av frælsinum. Tá er liberalismen sín egni fíggindi.

Talgild búgving snýr seg um at hava førleikar á tøkniliga økinum, men vit mugu ikki missa okkum burtur sum menniskju. Skal tøknnin vera eitt amboð hjá okkum? Ella skulu vit vera trælir hjá tøknnini?

Alt hetta er í tráð við tað tann vakra váðan í útbúgving, sum Paula Gaard fyrr hevur skrivað um í Miðnámsriti. Sum Gert Biesta hevur sagt, er útbúgvingarfrøði ein veik vísindagrein. Vit kunnu ikki tryggja nakað í undirvísingini.

Informatió, vitan og vísdómur

Okkurt bendir á, at hugtakið um dannilsi fór eitt sindur av móta í 1990'unum, men fekk eina endurreisn, tá ið OECD byrjaði at gera PISA um 2000. PISA testar nakrar førleikar hjá næmingunum, men hon testar ikki, hvussu teir eru sum menniskju. Rógvi Thomsen, sáli, er ein, sum hevur funnist at PISA, tí hon testar bara eginleikar í sambandi við arbeiði, kappingarføri og bruttotjóðarúrtoke, og ikki aðrar lívsførleikar, til dømis tað at duga at semjast og duga at vera ósamd. Hann helt tí, at tað skuldi heldur verið UNESCO, sum stóð fyri slíkum kanningum, og ikki OECD.

Í eini temasending í útvarpinum í 2018 segði Theodor Eli Dam, at búgving er andaliga síðan av læringini. Og Annfinnur Heinesen, háskúlastjóri, segði, at háskúlin hevur ongar námsætlanir, ongar karakterir, eingi fakmørk, og tað handaliga og tað andaliga ganga hond í hond.

Jürgen Mittelstraß á Universitát Konstanz í Baden-Württemberg sigur, at búgving í týska týdninginum av 'Bildung' hevur altíð verið borin fram sum vísdómur, serliga har vísdómur hevur havt samband við vitan, eisini vísindaliga vitan.

David Perkins frá Harvard Graduate School of Education fortaldi hesa søgu:

Eg tosi ofta við skúlafólk um undirvísing og fatan, og spyrji viðhvørt: "Er nakað, sum tú skilir rættiliga væl?" Spurningurin fær fólk at hugsa um, hvat tey duga best, og hví tey gera tað. Fyri nógvum árum síðani setti eg spurningin í einum bólki, og ein maður aftarlaga í salinum hevði hondina uppi: "lóg Ohm."

Eg bleiv bilsin. Fólk koma ofta við evnum sum spanskt, urtagarðsrøkt, uppaling, franska kollveltingin ella algebra. Ikki lóg Ohm. Tey flestu hava hoyrt um lóg Ohm, kanska í einari lærubók í alisfrøði. Tað er ein grundregla um elektrisitet, sum sigur $I = E/R$ (har I er streymstyrkin, E er spenningurin og R er mótstøðan). Eg spurdi mannin: "Hvussu veitst tú, at tú skilir lóg Ohm so væl?"

Maðurin svaraði: "Eg lærði um lóg Ohm á miðnámi. So rendi eg meg aftur í hana á universiteti. Eg helt hana vera áhugaverda, og flokksfelagi hjá mær kom við tí hugskoti, at hon kundi eisini brúkast í øðrum skipanum enn elektriskum. Til

dømis til streym av heitari luft í rørum. Nógv ár seinni hevði eg trupulleikar við hitaskipanini í húsum mínum. Eg hugsaði um, hvussu rørin vóru skipað úr perspektivi frá lóg Ohm, og broytti leiðirnar, sum rørin vóru lögð, og nú virkar hitaskipanin, sum hon skal. Og tí sigi eg, at eg skilji lóg Ohm rættiliga væl.”

Eg var hugtikin. Hetta var fatan út um vanlig akademisk krøv. Hon vísti eitt snilt proaktivt perspektiv av hesum frymli, sum annars kann tykjast sum eitt ritual.

Høvdu útbúgvingar í størri mun ført til lærdóm av hesum slag.

Perskins brúkar hesa søguna sum inngang til grein um læring í framtíðini. Tá ið vit fara frá informatión til vitan og frá vitan til vísdóm, koma vit ikki uttan um, at har eru nakrar millumstøðir. Mørkini kunnu vera flótandi, og ymiskar definitiúnir kunnu ørkymla. Sambært Platon er vitan nakað, sum tú hevur orsök til at halda vera rímiliga sannlíkt. Um tú sigur, at tú veitst, at $I = E/R$, er tað helst nakað, sum tú trýrt, og tú heldur kanska, at tú hevur orsök til at halda, at tað er sannlíkt. Men hetta er ikki nóg mikið. Lóg Ohm má prógvast. Í summum førum er tað, sum ein heldur vera rímiliga vist, ikki rætt, og tískil ikki vitan.

At definitiúnin hjá Platon um vitan ikki heldur, kann lýsast við einum dømi, sum Perkins nevnir: Alan trýr, at Bob rændi ein banka, tí hann hevur týðiliga sæð ein persón, sum líkist Bob gera tað. Men Alan veit ikki, at Bob er tvíburði. Í veruleikanum var tað tó Bob, sum rændi bankan. Í hesum dømi kunnu vit ikki siga, at Alan veit, at Bob rændi bankan, sjálvt um Bob gjørdi tað, og Alan hevur góða orsök til at halda tað. At vita er ikki tað sama sum at halda seg vita.

Er tað fløkjasligt at definera, hvat vitan er, kann tað sama sanniliga sigast um vísdóm. Vit kunnu tosa um vísar metingar, vísar avgerðir og vísar handlingar. Ein vís meting krevur innlit í natúrina í menniskjanum, rættvísissans, hósandi gagn og mangt annað. Vísdómur krevur víða vitan um nógv viðurskifti og mótstríðandi áhugamál, sum skulu vigast upp ímóti hvørjum øðrum. Mittelstraß mælir til at skilja ímillum ymisk sløg av vitan í hesum sambandi. Hann skilir ímillum informatiónsvitan og orienteringsvitan. Informatiónsvitan er vitan um fakta, vitan um hvussu veruleikin er. Orienteringsvitan (sokratisk vitan) er hinvegin vitan um mál og endamál, vitan um hvussu veruleikin átti at verið, og tískil hoyra orientering og vísdómur saman. Orientering er hjartað í vísdómi, sum er førleiki at gera samansettar metingar við at reflektera yvir vitan av ymiskum slag, og viga mótstríðandi faktorar upp ímóti hvørjum øðrum. Vísdómur er leysur av egnum áhugamálum, sum gera, at ein ikki fær hugsað klárt – í tráð við ‘óhefta áskoðaran’ hjá Adam Smith. Orienteringsvitan kann ikki útvegast við meiri informatiónsvitan.

At mörkinni millum information, vitan og vísdom eru ógreið, ger ekki so nógv, um vit eru greið um, at har eru yvirgongdir ella millumstöðir. Tak til dómis søguna um lóg Ohm. Hon avdúkaði vitan út um tað vanliga, men at kalla tað vísdom, hevði verið at gjørt í so nógv av. Men maðurin var kanska á veg frá vitan til vísdom, og tað er nakað, sum vit áttu at hugsað um í sambandi við útbúgving og búgving.

Nógv hugtøk á miðnámi og hægri námi kunnu vera trupul at skilja, til dómis offurkostnaður, framrokning, afturrokning og núvirði í búskaparfrøði, vistfrøðiligar skipanir og umfarssóttir í lívfrøði, kollveltingar og menning av tøkni- og teknifrøðini í søgufrøði. Listin kundi verið langur, men hesi evni hava týdning fyri samfelagið og tann einstaka. At vita í teoriini, hvat til dómis offurkostnaður er, er eitt. At duga at brúka hugtakið í verki í ymiskum samanhangi, er eitt annað, og tað verður ikki altíð lært serliga væl í útbúgvingum.

David Perskins heldur, at í søguni um lóg Ohm er ikki talan um vanligan serfrøðing, men heldur um ein flexiblan serfrøðing, ið hevur innlit við víðum sjónarringi. Í skúlaverkinum útbúgva vit serfrøðingar, har stórir vandi er fyri yvir-specialisering, ella sum Jürgen Mittelstraß orðar tað: teir vita meir og meir um minni og minni. Hann vil vera við, at informationsverðin er vorðin ein serfrøðingaverð, og tískil hevur vitan mist sosiala meining.

David Epstein vísir á, at generalistar duga betur at taka avgerðir enn specialistar, og grundgevvur fyri, hví so er. Specialistar hava djúpa, men smala vitan á einum øki. Teir kunnu hava ilt við at síggja heildina, og byggja avgerðir á hesa smølu vitan. Okkum nýtist ikki at fara so langt fyri at finna dømi um hetta: Tá ið arkitektur, juristar ella teldufrøðingar skulu taka avgerðir um undirvísing og námsfrøði, endar tað galið.

Mittelstraß heldur, at vit ofta tosa um information sum, at hon longu er vitan, og gloyma, at information er ein háttur at flyta vitan. Tað førir til ta misskiljing, at vitan verður til av sær sjálvari sum information, og soleiðis fáa vit ein nýggjan týdning av, hvat vitan er, sum stendur í andsøgn við, hvat vitan veruliga er. Bara vitandi persónar kunnu útvega sær vitan. Vitan er treytað av, at persónurin er upplýstur. Information sum miðil skilir ikki ímillum vitan og meining. Tá ið tú verður informeraður um okkurt, veitst tú ikki altíð, um innihaldið er vitan ella meining. Tá ið informationin ikki skilir ímillum vitan og meining, er vandi fyri einum nýggjum slagi av dárskapi.

Perkins kemur við hugtakinum lærivísind í sambandi við information, vitan og vísdom. Lærivísind er ein partur av útbúgvingarfrøði, ið er nevnd fyrr í greinini sum ein veik vísindagrein. Í stuttum snýr hetta seg um djúpa fatan og breitt transfer í læringini. Hetta seinna minnir um orienteringsvitan hjá Mittelstraß. Transfer er væl

kent fyrirbrigði í teoretiskari námsfrøði. Í verki er transfer tó ofta sæð sum ein sjálvsøgd avleiðing av góðari undirvísing, sum verður staðfest við góðum avrikum til royndir og próvtøkur. Men Perkins vísir til gransking, sum bendir á, at siðbundin undirvísing førir ikki til transfer læring, sum munaruttan fyri skúlan. Næmingar læra at loysa uppgávur í læribókum, men duga ikki at brúka henda lærdóm í veruliga lívinum. Og arbeidshættir, sum eru lærdir í einum samanhangi, mugu ofta lærast av nýggjum, tá ið karmarnir ikki eru júst teir somu. Man tað vera tí at næmingarnir eru latir og ikki tíma at hugsa, sum Einstein er endurgivin fyri í byrjanini av greinini?

Á miðnámi og hægri námi eiga útbúgving og búgving at miða eftir ikki bara at geva informatión víðari og fremja vitan, men eisini menna vísdóm. Hetta krav er vorðið enn meira neyðugt í talgildu øldini, har informatión er lætt at koma til og ómetalig í vavi, soleiðis at tað er meira avbjóðandi enn nakrantíð at sortera og brúka hana við skili. Mittelstraß sigur tað soleiðis, at vit liva við meiri informatión, enn vit kunnu viðgera og reka við informatiónini burtur frá veruligari vitan. Áðrenn tøkni-frøðin slóðaði fyri informatiónssamfelagnum, sum vit kenna í dag, spurdi T. S. Eliot av røttum:

Where is the life we have lost in living?

Where is the wisdom we have lost in knowledge?

Where is the knowledge we have lost in information?

Hesar reglur minna okkum á, at nøgdin av informatión er ómetaliga stór og nógvar ferðir størri enn nøgdin av vitan, sum aftur er nógv størri enn nøgdin av vísdómi; og vanligi er nógv lættari at missa nakað enn at finna tað.

At enda

Lærivísind og útbúgvingarfrøði eru viðbrekin í verki, og vit kunnu ikki tryggja nakað í undirvísingini, tí útbúgving er samvirkan millum menniskju – ikki robotar. Tøknin kann vera eitt amboð í læring, men hon má ikki stýra undirvísingini. Sum Paula Gaard hevur víst á, er undirvísing ikki at fylla upp í spanni (av informatión), men at kinda eld, sum heldur fram at loga eftir lokna útbúgving, soleiðis at tey ungu ikki einans nema sær lærdóm og gerast klók, men eisini vís, sum Jógvan Fríðriksson tók til í røðu á Glasi í august 2018.

Keldur

Annfinnur Zachariassen. *Marknaðarlæra*. Triðja broytta útgáva, 2016.

David Epstein. *Range: why generalists triumph in a specialized world*. Riverhead Books, 2019.

David Perskins. Tomorrow's learning: the place of information, knowledge and wisdom. *From Information to Knowledge; from Knowledge to Wisdom*. Portland Press, 2010.

Erik De Corte, Jens Erik Fenstad (ed.). *From Information to Knowledge; from Knowledge to Wisdom*. Portland Press, 2010.

Gitte Klein. Ávegis til talgildan demens. *Miðnámsrit 6*, 2015.

Gitte Klein. *Talgilda framtíðin – hvussu fyrireika vit børn og ung á bestan hátt?* Grit, 2020.

Jógvan Fríðriksson. Skerdur fuglur vitjar sjáldan høgur hæddir. *Miðnámsrit 18*, 2020.

Jürgen Mittelstraß. The loss of knowledge in the information age. *From Information to Knowledge; from Knowledge to Wisdom*. Portland Press, 2010.

Keith Goree. Etikkur í undirvísingini. *Miðnámsrit 11*, 2016.

Kåre Fuglseth (red.). *Kategorial danning og bruk av IKT i undervisning*. Universitetsforlaget, 2018.

Lone Belling med Leif Frandsen. *Bæredygtig dannelse, skitser til en empatisk verden*. Dafolo, 2017.

Patrick J. O'Rourke. *On the Wealth of Nations*, Atlantic Books, 2007.

Paula Gaard. Tann vakri váðin í útbúgving. *Miðnámsrit 10*, 2016.

Paula Gaard. Kreativitetur í undirvísing. *Miðnámsrit 23*, 2021.

Rebekka Horlacher. *Bildung*. Haupt Verlag, 2011.

Rógvi Thomsen. Undirvísing ella læring? *Miðnámsrit 7*, 2015.

Tímatalvur kunnu skapa strongd og mistrivnað

Tórður Johannesarson

Danski granskarin í strongd Helle Hegn sigur í samrøðu gymnaskieskolen.dk í greinini *Skemalæggeren*, at ein góð tímatalva kann fyribygja strongd. Hon sigur millum annað: *Eg havi ofta hoyrt miðnámslærarar siga, at teir ikki hava tíð til hetta og hatta, meðan leiðarar siga, at teir ikki kunnu geva teimum meiri frí. Eg haldi tó, at summi av ynskjunum kundu verið gingin á mæti, um alt bleiv lagt betur til rættis. Um tú hefur eina tímatalvu, har einki pláss er fyri reflektión, har tú alla tíðina verður órógvuð/ur av einum starvsfelaga ella fundi, so kennist gerandisdagurin brotkendur, og hetta kann skapa strongd. Tað hefur stóran týðning, at starvsfólk í arbeiði, sum krevur vitan og fokusering, fáa tíð til at reflektera og hugsa djúpt.*

Lærarar á miðnámi sita spentir á hvørjum ári og bíða eftir, hvussu tímatalvan verður næsta skúlaár. Tað er ikki uttan orsök, tí at tímatalvan kemur at mynda bæði privatlív og skúlalív eitt heilt ár. Tað er kanska eitt sindur løgið, at tað er soleiðis, tí at lærarar í føstum starvi skulu vera sinnaðir at vera á arbeiðsplássinum frá kl. 8 til 16, men hetta krevja leiðslurnar á miðnámi tíbetur ikki.

Tá ið eg byrjaði sum miðnámslærari, vóru tímarnir skipaðir í 45 minuttir. Hetta gjørdi, at tímatalvan var rættiliga óflexibul, men skjótt var farið yvir til sokallaðar blokkar á 90 minuttir; hetta gjørdi, at undirvísingin bleiv meira samanhangi, og lærarin kundi gera hana meira næmingastýrda.

Hvat er ein góð tímatalva?

Tað er sjálvsagt ein spurningur, sum er upp til hvønn einstakan. Summir lærarar vilja hava ein undirvísingarfrídag mánadagar, aðrir ein mikudag og aðrir ein fríggjadag. Summir ynskja at undirvísa fyrr á degi, og aðrir ynskja tímar seint á degi. Summir lærarar ynskja at vera væl fyri til næsta tíma, so teir til dømis kunnu sita í skúlanum og rætta og at fyrireika seg til næsta blokk, meðan aðrir ynskja at hava allar tímarnar út í eitt, tí at ov nógv tíð fer til spillis til transport og annað. Fært tú tímarnar samlaðar, sparir tú tíð, er ein grundgeving.

Men felags fyri teir flestu miðnámslærarar er helst, at teir ynskja at hava ein undirvísingarfrídag um vikuna, har teir kunnu rætta og leggja sær undirvísingina til rættis. Hetta er serliga galdandi fyri lærarar, ið hava rættingar. Tað er ikki altíð líka lætt hjá skemalægjarum at ganga hesum ynski á mæti av fleiri orsøkum.

Lærarar í summum lærugreinum fáa eina keðiliga tímatalvu av natúrligum orsökum

Tað er ójavn, hvussu nógv lærarar í ymisku lærugreinunum á miðnámi hava av undirvísing á tímatalvuni. Í summum lærugreinum er ein skrivlig dimensjón, sum ger, at teir ikki hava so nógv útbúgvingartímar. Í øðrum lærugreinum er eingin, og hesir mugu tí hava fleiri tímar í tímatalvuni. Spennið millum hesar lærugreinir er sera vítt, t.d. skal onkur lærari hava 16 tímar um vikuna, meðan aðrir lærarar skulu hava upp í 25 tímar. Í skipanini, sum kom í 2015 og er galdandi enn, skulu summir lærarar hava nógv fleiri tímar, enn teir skuldu hava fyri 2015; fleiri mugu hava upp í 25% meir í mun til 2014. Tí er tað ógvuliga sannlíkt, at ein lærari við ongari rætting fær eina “keðiliga” tímatalvu. Alt hetta við rætting og hvussu nógv lærarar skulu undirvísa er sjálvsagt ein fakfelagsspurningur, sum má takast upp í einum fakfelag. Lærarar í til dømis søgu, religiún og samfelagsfrøði eru noyddir at fleiri tímar enn lærarar í støddfrøði og føroyskum, tí at hesir seinnu hava rættingar. Her er fakfelagið noytt at endurhugsa okkurt, so ójavnin minkar millum limirnar.

Ynski um ta góðu tímatalvuna skapa bindingar

Summir lærarar søkja um at fáa fleiri undirvísingarfrídagar, tí at teir fyrireika seg ella rætta. Onkur kann eisini taka útbúgving, sum tænar skúlanum, skriva lærutilfar ella gera okkurt mentanarligt, sum tænar samfelagnum. Her royna leiðslur og skemalleggjarar av øllum alvi at geva teimum tímatalvur, ið passa til tørvin.

Tað er tí ikki altíð so lætt hjá teimum, sum gera tímatalvurnar at gera øllum til vildar. Fleiri lærarar hava ymisk ynski, fleiri ynskini eru, fleiri bindingar eru hjá skemalleggjarunum. Tað kann tí enda við, at um øll ynskini hjá einum lærara verða gingin á mæti, so er ógvuliga sannlíkt, at fleiri aðrir lærarar fáa eina “keðiliga” tímatalvu. Tað er tí ikki altíð lætt hjá skemalleggjarum, sum fáa nógv oman yvir seg, tí at summir lærarar antin av røttum ella órøttum kenna seg órættvíst viðfarnar. Seinastu árin hava onkrir miðnámskúlar lagt fundir av ymiskum slagi inn í tímatalvuna, so sleppast kann undan at hava fundir eftir undirvísing kl. 15.30 ella so. Hetta er sjálvsagt gott, men leggur aftur binding á tey, sum gera tímatalvurnar. Kanska kundi eitt hugskot verið, at summir fundir vórðu lagdir eftir vanligu undirvísing, t.d. toymisfundir. Men sker tú meg her, so missir tú meg har.

Uppskot til betringar

Tey, sum leggja tímatalvurnar, mugu ansa eftir, at tímatalvurnar taka útgangsstøði í einstaka læraranum. T.d. hevði tað ikki verið heppið at givið einum lærara, sum átti eitt 1-3 ára gamalt barn, 4 blokkar ein mánadag. Tá var hesin noyddur at sita ein

heilan leygardag og sunnudag og fyrireika seg til ein so drúgvan undirvísingardag og arbeiðsviku sum heild í eitt heilt skúlaár. Slíkt kann skapa strongd.

Tað kundi eisini verið eitt hugskot, at leiðslurnar vóru nógv meira drignar við í arbeiðið í sambandi tímatalvurnar. Í starvsfólkasamrøðum kundi lærarin tosað við sín leiðara um, hvat slag av tímatalvu, ið hann kundi hugsað sær og hví. Tað vil siga, at ynski um tímatalvurnar blivu ikki sendar til skemleggjarar, men til leiðaran at viðmæla, og teir í felag kundu fingið tað frægasta burturúr, og at leiðarin sá tímatalvuna, áðrenn hon bleiv lögð fram fyri einstaka læraran.

Á fleiri skúlum arbeiða skemleggjarar av øllum alvi at fáa tímatalvurnar lidnar, áðrenn lærarar fara í summarfrí. Tey, sum fáa góðar tímatalvur, fara hjartans fegin í summarfrí við góðum vónum og áræði, meðan tey, sum fáa eina keðiliga tímatalvu fara í summarfrí ill, vónbrotin, stúrin og byrja nýggja skúlaárið við strongd, tí at tey spyrja seg sjálv, hvussu tey skulu fáa gerandisdagin at hanga saman. Frægast man tí vera, at lærarar fáa tímatalvuna, tá ið teir mæta til fyrstu arbeiðsdagarnar eftir summarfrítíðina, eisini tí at tað altíð eru broytingar í summarfrítíðini. Tað hevði verið gott, at skemleggjarar fyrst vístu leiðslunum tímatalvurnar, áðrenn tær blíva leysgívnar, tí at hesir kenna síni starvsfólk, kenna tørvin, ynskini og kunnu vísa á loysnir, so øll fáa eina tímatalvu, sum tekur útgangsstøði í ynskjunum hjá einstaka læraranum.

Eitt annað uppskot kundi verið at havt rullandi tímatalvur. Tá ið eg tók verkliga partin í námsfrøðiligari útbúgving í Hjørring í Danmark, gjørdi tey nýggjar tímatalvur sættu hvørja viku. Á tann hátt kundu tey laga undirvísingina til umstøðurnar, t.d. um ein tvørfaklig verkætlan var á skrá, sum kravdi, at næmingar og lærarar sluppu at arbeiða samanhangi og hava fokus í nakrar vikur. Ein onnur orsök var eisini, at hetta vildi útjavnað tað soleiðis, at tað upp á eitt ár bleiv meira rættvíst. Tað kann kennast møtimikið hjá einum lærara at hava somu tímatalvu, sum hann heldur vera keðiliga, eitt heilt skúlaár.

Er miðnámsskúalærarin ein högguslokkur?

Birna Heinesen, forkvinna í Yrkisfelagnum Miðnámi

Fyri nøkrum árum síðan varð tosað um at kanna trivnaðin hjá limunum í Yrkisfelagnum Miðnámi, og í 2021 gjørði felagið eina trivnaðarkanning millum limir felagsins. Her eru nøkur av úrslitunum og hugskot um, hvussu trivnaðurin kann betrast.

Fyri at seta trivnaðin inn í eina størri heild, fari eg fyrst at hugleiða eitt sindur um, hvat undirvísing og læring er:

Hvorfor see Blomsterne saa daarlige ud i dag? (Andersen, 1835, s. 1)

Soleiðis spyr líttla Ida studentin í ævintýrinum *Den lille Idas Blomster*, sum H.C. Andersen skrivaði í 1835. Studenturin svarar, at hálvfølnaðu blómurnar, sum Ida hentaði í gjár, síggja soleiðis út, tí tær hava verið í veitslu um náttina. Vit síggja, hvussu Ida livir seg inn í frásøgnina hjá unga studentinum, meðan tey eldru í ævintýrinum halda, at tað er fjas at billa gentuni slíkt inn. Síðst í ævintýrinum sigur hon:

og naar siden de norske Fættene kommer herhen, saa skal de være med at begrave Eder ude i Haven, at I til Sommer kan voxe op og blive endnu meget smukkere.!
(Andersen, 1835, s. 5)

Gentan lærði nakað týðningarmikið frá studentinum, hon lærði nakað um lívið og deyðan; um tað, sum fer, og tað, sum kemur.

Hetta ævintýr sigur okkum, at undirvísing skal læra næmingarnar okkurt. Hon skal vera læring millum javnlíkar, ið síðan skal lyftast upp á eitt hægri fatanarstig. Studenturin í ævintýrinum fór niður á sama stig sum Ida eina løtu, meðan tey vaksnu ristur við hövdinum.

Soleiðis kann tað ofta kennast at vera lærari. Vit eru sum studenturin í søguni, ið er noyddur at laga seg til fatanarstigið hjá Idu. Og hini, sum ikki kenna okkara lærugreinir ella umstøður at arbeiða undir, skilja ikki altíð okkara støðu, hóast mong munnu vera samd um, at tíðin á miðnámi var góð.

Mong sita við kensluni, at vit lærarar eru ósjónligir í samfelagnum. Tað er sjáldan, at okkara arbeiði er viðgjørt millum almenningin. Kanska tí vit nettupp laga okkum eftir umstøðunum og eftir næmingunum, ið hava ymiskan tørvi. Alskurin til okkara lærugrein og drívmeigin at læra komandi ættarlið tað, sum krevst fyri at sleppa víðari,

ger, at vit klára at halda okkum uppundan, eisini úti á djúpum sjógvi, tí soleiðis eru treytirnar í okkara arbeiði.

Tí stúri eg fyri, hvussu langt út hin einstaki lærarin svimur fyri at røkka málinum. Hyggja vit at broytingunum, sum hava verið, síðan vit finga nýggja miðnámskúlaskipan, har endamálið var at spara landskassanum pengar, er svarið, at miðnámskúlalærarin er noyddur at fara sera langt fyri at røkka endamálinum.

Trivnaðarkanningin

Yrkisfelagið Miðnám setti sær fyri nøkrum árum síðan fyri at skipa fyri einari trivnaðarkanning. Henda kanningin var á veg eina tíð. Í 2020 varð avtala gjørd við Anniku Helgadóttur Davidsen sálarfrøðing og granskara um at gera kanningina.

Kanningin bygdi í høvuðsheitum á valideraðar spurningar, sum vóru brúktir í líknandi kanningum í øðrum londum og innan mong ymisk arbeiðsøki.

Kanningin varð lögð fram á limatiltaki, sum fakfelagið skipaði fyri á Glasi í apríl 2022, har rektarar og fólk úr Undirvísingarástýrinum og Uttanríkis- og mentamálaráðnum vóru boðin við. Hetta varð gjørt, tí at vit mettu, at avbjóðingar í trivnaðinum kunnu vit sum fakfelag ikki loysa einsamøll saman við okkara limum, men mugu eisini loysast saman við leiðslum og ikki minst embætisverkinum og politisku skipanini.

Talan var um stóra og drúgva kanning, sum vísti, at limir felagsins hava nógv at tosa um og at siga við leiðslur og Undirvísingarástýrið. Her fari eg at nevna nøkur fá punkt, sum kanska eru serlig fyri okkara øki, og har tøluni vístu, at vit mugu vera á varðhaldi.

Um tey sum hava svarað

Í kanningini vóru 93 fólk, ið er eitt sindur minni enn helvtin av limatalinum. Tey, sum svaraðu, vóru 45,2% menn og 54,8% kvinnur. Miðalaldurin var 49,2 ár, og tey høvdu í miðal undirvíst á miðnámi í 15,7 ár. Av teimum, sum svaraðu, arbeiddu 54% fulla tíð, 27% arbeiddu meira enn fulla tíð, og 19% arbeiddu minni enn fulla tíð.

Hvørji munnu tey so vera, ið ikki hava svarað, og hvat høvdu tey svarað? Hesum fáa vit illa svarað, men hyggja vit at miðalaldri og starvsaldri, ber helst til at siga, at tey við drúgvum royndum eru væl umboðað í kanningini.

Í kanningini varð spurt, nær arbeiðsbyrðan er størst, har til bar at velja fleiri mánaðir. Teir 4 mánaðir, ið flest svaraðu, vóru januar 44,1%, mai 43%, februar 36,6 og juni 35,6%. Hetta bendir á, at januar/februar og mai/juni eru tíðarskeið, sum limirnir merkja, at arbeiðsbyrðan er tyngst. Kanningin varð gjørd í mai, og tískil kann høga arbeiðsbyrðan hesa tíðina vera ein av orsökunum til, at fleiri ikki hava svarað. Hugsast

kann, at tey, sum ikki hava starvast so leingi á økinum, kenna hesi tíðarskeið uppafur tyngri, og hava tískil ikki svarað. Hetta verða tó bert gitingar.

Mest og minst krevjandi uppgávur

Í kanninginini varð spurt, hvørjar uppgávur limirnir kendu mest krevjandi, krevjandi, minni krevjandi og minst krevjandi. Millum mest krevjandi uppgávur eru:

- at rætta uppgávur
- at áseta met/próvmæt
- at skráseta

Harafturat verða eitt nú hesar uppgávur nevndar sum krevjandi:

- breytarverkætlan
- relatiónsarbeiði
- foreldrasamstarv
- at motivera næmingar
- prát við útsettar næmingar, ið krevja meira enn aðrir
- at fyrireika seg til próvtøku og føra næmingar upp
- samskipti við leiðslu
- fundarvirksemi
- fyrireiking
- at undirvísa blandaðum holdum
- at náa alt tað kravda í undirvísingini
- at røkka nøktandi dygd
- tíðarfreistir
- formligar uppgávur
- at fylgja við lønarviðurskiptum

Hesar uppgávur eru nevndar sum minni krevjandi:

- próvtøkur
- at fara á skeið
- at luttaka á fakligum fundum
- at áseta próvtøl
- at føra fráveru

Minst krevjandi uppgávur eru hesar:

- undirvísing
- fyrireiking av undirvísing
- fundarvirksemi

Av tí at limirnir hava svarað í fríum teksti, og øll eru ikki á einum máli um alt, eru summar uppgávur nevndar fleiri ferðir, til dømis bæði sum krevjandi og sum minst krevjandi. Ein stórur partur av limunum kenna undirvísing sum minst krevjandi, meðan tað eru tær uppgávur, sum liggja afturat undirvísingini, sum kennast krevjandi. Undirvísing byggir á bæði tað fakliga og á relatiónum við næmingar, og tískil fyllir hetta nógv millum mest krevjandi uppgávur. Vert er at leggja merki til foreldrasamstarv. Hetta var ikki so vanligt fyrr, men nú er mangur miðnámskúlalærari noyddur at

samskipta við foreldur at næmingum. Hetta er ein stór broyting, ið eisini er sera tíðarkrevjandi.

Fært tú lön fyrri tað arbeiðið, tú gert?

Hesin spurningur átti at verið lættur at svara, og sæð við fakfelagsbrillum skuldi svarið verið ja. Tó eru 25% av teimum spurdu, ið siga, at tey ikki fáa lön fyrri alt, sum tey gera.

Dømi um uppgávur, sum limirnir halda vera ólontar, eru: at rætta uppgávur (góðska mótvegis tal á/rúmd av uppgávum), at fyrireika undirvísing, sambandið við næmingar; t.d. hjálp uttan fyrri skúlatíð, vegleiðing og annað samskipti, ”tungir” næmingar, skráseting og samstarv við aðrar lærarar. Hetta siga lærarar, hóast ein umsitingarfaktorur (U) er í sáttmálanum, og hóast samstarv er partur av fyrireiking sum heild.

Her er aftur ymiskt uttan fyrri undirvísingina, sum limirnir halda vera ólont. Víst hava vit ein fyrireikingarfaktor (F) í sáttmálanum, men her er tað serliga tað, at næmingar eru ”tungir” og skulu hava vegleiðing ella eyka hjálp, sum fyllir nógv. Eisini tað at rætta uppgávur, sum vit í vissan mun fáa lön fyrri við rættifaktori (R) í sáttmálanum. Hesi tøl eru komin inn í skipanina og sáttmálan í 2013, men spurningurin er, um tað kann vera rætt, at okkara lön verður roknað eftir, hvussu nógv tíð partarnir í 2013 hildu, at miðalnæmingurin brúkti at loysa eina skrivliga uppgávu.

Leiðsla og starvsfelagar

Spurt varð, hvussu limirnir síggja leiðslu og starvsfelagar. Sí talvu 1. Her verða stig roknað millum 0 og 100, og leiðslurnar á føroyska miðnámskúlunum liggja um 60 í kanninginini. Sosialur stuðul frá leiðara og samband við leiðara liggja ávikavist á 63,8 og 63,5. Her er tað næsti leiðari, talan er um. Leiðslugóðska er 58,8, og limirnir geva rættvísi og viðurkenning á arbeiðsplássinum ávikavist 59,3 og 57,3. Lægsta talið er í spurningunum um at taka starvsfólk við í avgerðir – talið er 47,6.

Talva 1. Hvussu limirnir síggja leiðslu og starvsfelagar.

Spurningur	Miðaltal
Sosialur stuðul frá leiðara	63,8
Samband við leiðara	63,5
Leiðslugóðska	58,8
Rættvísi á arbeiðsplássinum	59,3
Viðurkenning á arbeiðsplássinum	57,3
Hvussu nógv verða starvsfólk tikin við í avgerðir	47,6
Álit á starvsfelagar	72,7
Sosialur stuðul frá starvsfeløgum	69,9

YF Miðnám fer at taka hetta upp við leiðslurnar og koma við nøkrum hugskotum um, hvussu tað kann gerast betur. Í Danmark er leiðslugóðska í sambandi við stuðul og samband við leiðara á 56,9, so á hesum øki er leiðslugóðskan í Føroyum sambært hesi kanning betri, men tá hægsta talið er hundrað, er rúm fyri betringum.

Í mun til starvsfelagar, har sami útrokningarleistur er brúktur, er talið fyri álit á starvsfelagar 72,7, meðan sosialur stuðul frá starvsfeløgum er 69,9. Hóast limirnir fyri tað mesta starvast einsamallir í einum flokshøli, sær út til, at sambandið við starvsfelagar er betri enn sambandið við næstu leiðslu.

Í samband við hesar spurningar var eisini ein opin spurningur um, hvat leiðslan kundi gjørt betur. Har eru svarini m.a. betri samskipti og samstarv og tað at verða hoyrd sum starvsfólk.

Hóttanir, happing og mismunur

Í arbeiðinum sum lærari á miðnámi hava 15,1% upplivað hóttanir, 14,0% hava upplivað happing, og 10,8% hava upplivað mismun á arbeiðsplássinum. 6,5 % siga seg hava upplivað kynsliga happing, og somuleiðis siga 6,5% seg hava upplivað chikanu. Kanningin útgreinar ikki, hvat slag av hóttanum, happing, mismuni ella chikanu talan er um, men at hetta fer fram í sambandi við arbeiðið, er ein stórur trupulleiki. Tað verður heldur ikki útgreinað, hvør fremur hesar gerðir, um tað eru starvsfelagar, leiðsla ella næmingar/avvarðandi hjá næmingum.

Hetta er nakað, sum er vert at kanna nærri, men í fyrstu syftu er neyðugt, at vit sum fakfelag harðliga mótmæla tílíkum atburði, tí hann hoyrir ikki heima, hvørki á lærarastovu, í flokshølunum, á gongini, á alnótini ella aðrastaðni. Hetta mugu vit gera saman við leiðslunum, har vit finna eitt felags stev, hvussu vit handfara tílíkan atburð.

Arbeiðið sum heild

Í kanningini verður eisini spurt um krøvini til arbeiðið sum heild. Sí talvu 2.

Talva 2. Arbeiði sum heild.

Spurningur	Miðaltal
Kognitiv krøv	73,4
Krøv um at fjala kenslur	64,9
Arbeiðið sum miðnámslærari gevur meining	70,2
Arbeiðið gevur sjálvsálit og gleði	68,0

Á einum stiga millum 0 og 100 eru kognitivu krøvini 73,4, og krøvini um at fjala kenslur eru 64,9. Hetta eru stór krøv til okkara, tí at vit hava við menniskju at gera, og vit eru faklig og menniskjaslig fyridømi. Av teimum, sum hava svarað, halda 70,2%, at

arbeiðið sum miðnámskúlalærari gevur meining, ið er eitt høgt tal. Tá ið spurt verður um arbeiðið gevur sjálvsálit og gleði, er talið 68,0, meðan talið í Danmark er 77,0. Hetta er stórir munur, og tað er ikki sørt órógvandi.

Hvussu betra vit trivnaðin?

Hevði onkur dugað at svarað hesum spurningi stutt og greitt, var eingin avbjóðing. Tískil er neyðugt, at vit greina støðurnar nærri. Hetta mugu vit gera saman við bæði leiðslum og politiska myndugleikanum. Hvussu gera vit tað? Tað gera vit við at boða frá, at vit ikki gera sum høguslokkurin, ið kann goyma seg millum onnur djór og plantur í havinum, men at vit steðga á og rópa hart, tá ið arbeiðsbyrðan gerst ov tung, ella tá ið vit halda, at vit arbeiða meir enn vit fáa lön fyri. Vit hava ikki 8 armar sum høguslokkurin. Vit hava bert tveir, og vit hava bert eitt høvd og eitt lív.

Okkara dygd er okkara fakligheit og okkara evni at laga okkum til ymiskar forfatanir, ið næmingarnir hava, tá ið teir koma á miðnám, men vit mugu eisini ansa eftir okkum og siga til, tá ið tað, sum ikki er kjarnuuppgávan, fer at fylla ov nógv, ella tá ið onkur starvsfelagi, leiðsla ella onkur næmingur ella avvarðandi hjá næmingum gongur okkum ov nær, so ella so!

Í kanningini síggja vit, at tað eru serliga høg kenslulig krøv, ólontar uppgávur, neiligur atburður, strongd og tað, at limir ikki kenna seg hoyrdar, sum eru stórar avbjóðingar.

Ein stórir meiriluti av limum felagsins føla, at arbeiði teirra gevur meining, men samstundis halda mong, at tey ikki fáa lön fyri alt, sum tey gera. Hetta kann fyri summi kennast sum eitt tvíeggjað svør; vit stríðast fyri okkara faki og fyri miðnámsøkinum sum heild, hóast politiski myndugleikin ikki vil gjalda tað, sum tað veruliga kostar í tímum, krónum og oyrum.

Felagið fer at brúka kanningina, soleiðis at hesi viðurskifti verða bøtt. Tað kann vera lættari at siga enn at fremja í verki, men venda vit aftur til søguna um Idu og studentin, so broyttist fatanin hjá Idu av lívsins viðurskiftum, hóast hini í søguni ikki skiltu samanhingin og ristur við høvdinum.

Soleiðis er eisini týðningarmikið at halda fast í okkara læriháttum í einstøku lærugreinunum og økinum sum heild, og vísa á úrslitini: nýklaktar pisur, sum eru klárar at taka lut í samfelagnum, tá ið vit hava slept teimum á flog!

Tí er okkara arbeiði týðningarmikið, vert at virðismeta og ikki minst at varpa ljós á!

FØROYSK PURISMA – hent bók til undirvísing í føroyskum á miðnámi

Tórður Johannesarson

Í 2021 kom bók út, sum eitur *FØROYSK PURISMA*. Rithøvundur er málførðingurin Jógvan í Lon Jacobsen. Eingin føroyskur málførðingur man hava granskað meir í føroyskari purismu enn hann. Bókin er skipað í trýggjar kapitlar við niðurstøðu og keldulista.

Í fororðunum skrivur Jógvan, at hann altíð hevur havt áhuga í purismu og hevur undirvíst í evninum, og hetta merkist eisini á tekstinum. Gjøgnum bókina merkir tú eisini, at Jógvan er vísindamaður, hann leggur fram sjónarmið fyri lesaran uttan at vera subjektivur.

Hann nevnir, at hetta ikki er søgan um føroyska purismu, men hansara søga um purismu. Bókin er heldur ikki føroysk málsøga, men hon viðger ein týðandi tótt í føroyskari málsøgu, nevnliga orðfeingið.

Fyrsti kapittul - søgulig gjøgnumgongd

Hann leggur út við at nevna, at logiska avleiðingin av purismu er, at fleiri orð eru at velja í, til dømis tónleikur og musikkur, støddfrøði og matematikk. Í kapitlinum kemur hann m.a. inn á ymiskar skilmarkingar av purismu, t.d. at hon vendir sær móti orðum av útlenskum uppruna, móti ávísingum óynsktum eindum í standardmálinum, t.d. bygdarmálsorðum í sama máli. Ein granskari sigur m.a., at hon umframt at útihýsa óhepnum málsligum eindum, eisini verjir tær eindirnar í málinum, sum eru av slíkum slag, at tær eru verdar at varðveita.

Ein rættiliga áhugaverd eygleiðing hjá Jógvani er: *Orðagerð, føroysk stavseting og føroyskar bendingar hava stóran áhuga millum føroyingar, meðan framburður og setningsbygnaður hinvegin hava lítlan áhuga millum fólk. Føroyingum dámar betur at kjakast um orð enn um onnur málslig viðurskipti*. Hetta munnu vit lærarar í føroyskum eisini sanna; næmingar hava serliga áhuga í orðum. Summir kunnu vinda seg upp, tá ið teir fyrstu ferð hoyra okkurt orð, sum teir ikki kenna. Teir kunnu t.d. brúka orð sum grótføroyskt ella íslendskt. Aðrir kunnu vísa áhuga, hví eitur tað soleiðis og soleiðis. Mígar royndir eru, at næmingarnir hava áhuga fyri orðum og uppruna. Havi í mong ár eisini hugsað, at tað er spell, at vit ikki hava fingið eina upprunafrøðiliga orðabók sum t.d. *Fremmedordbogen* og íslenska Orðsyvjaorðabókin.

Jógvan sigur, at í miðlunum verður hugburður til málrøkt ofta gjørdur til ein spurning um antin/ella. Antin ert tú puristur ella ert tú liberalistur. Hetta og mangt annað verður tikið fram í fyrsta kapitli. Eisini verður komið inn á málsøgu sum heild. Ein hugleiðing er um orð sum málrøkt, reitungustevnu og onnur hugtøk, sum hava samband við purismu. Jógvan kemur eisini við dómum um føroyskar orðasmiðir. Eisini verður komið inn á evropeiska purismu ella norðurlandska purismu. Hann dregur fram gomul tøkuroð í føroyskum, kemur við dómum úr t.d. *Seyðabrævinum* og *Húsvíkarbrøvunum*. Eisini vísir hann til keltisk og ensk orð í føroyskum. Har nevnr hann m.a. dømi úr doktoraritgerðini hjá Tórði Jóanssyni um ensk lánorð í føroyskum. Eg havi sjálvur tikið nøkur av hesum orðum og víst tey á Powerpoint í sambandi við tvørfakliga undirvísingargongd í føroyskum og eingilskum. Næmingunum dámdi hetta sera væl og teir gjørdust forvitnir.

Ein nokk so drúgvur partur av fyrsta kapitli er um málreinsing í 1800-árunum, har hann kemur við dómum um bíbliutýðingar. Har eru áhugaverdar talvur við góðum dómum um, hvussu t.d. Schrøter, Jákup Dahl og Victor Danielsen brúka nýggj orð. Talvurnar eru pedagogiskt settar upp. Eisini verður komið inn á føroysku bløðini fyrri og eftir aldarskiftið 1800-1900. Hann nevnr eisini dømi um Útvarpið, sum í 1957 royndi at leggja ein standard við t.d. at lesa upp tøl millum 20 og 90 við tíggjarum og eittarum. Her kundi lærarin spælt dømi úr savni Útvarpsins, sum liggja úti á heimasíðuni, ella kundi fingið dømi úr bandasavni Útvarpsins. Hetta er eisini eitt fínt evni at taka upp í undirvísingini, har hesin hátturin er nógv meira logiskur og námsfrøðiliga betur grundaður enn danski háttin við eittarum og tíggjarum ella tjúgutølum.

Jógvan skrivar eisini um puristar í 20. øld, m.a. Jakob Jakobsen, sum týddi *Álmanakkan* hjá Keypmannahavnar Universiteti. Jakob valdi at smíða fleiri orð í hesum sambandi, orð sum vit í dag brúka púra natúrliga. Hann dregur eisini fram Christian Matras og kemur við dómum um orð, sum hann hevur smíðað. Tann triði málførðingurin, sum umboðar purismu er Jóan Hendrik Winther Poulsen. Har verða drigin fram dømi um nýsmíðað orð í bókini *Mál í mæti*, sum er ein heiðursbók ognuð Jóhan Hendriki Winther Poulsen. Havi onkuntíð í undirvísing tikið nøkur av teimum 500 orðunum, sum Jóhan Hendrik hevur smíðað, og greitt næmingum frá uppruna og øðrum. Síðani fingi vit eitt fínt kjak um, hví summi av hesum orðum liva, og hví onnur ikki hava yvirlivað.

Ein sera áhugaverdur partur í fyrsta kapitli er um purismu í føroyskum orðabókum; her kemur Jógvan við góðum dómum og hugburði til purismu. Eisini her eru onkrar talvur, sum gera tað lætt at skilja. Fólkanøvn og staðarnøvn verða eisini viðgjørd í

sambandi við purismu. Mínar royndir sum lærari eru, at hesi nøvn fanga áhugan hjá næmingunum, og aftur her verða talvur brúktar.

Sum heild er hesin fyrsti kapittulin um tað søguliga og ástøðiliga baksýnið rættiliga drúgvur, men Jógvan greiðir so væl frá, at lætt er at lesa, og summir partar av tekstinum kundi lærarin væl givið næmingunum at lesa, tí at málið er so livandi. Parturin er næstan 160 síður til longdar – og bulurin í verkinum.

Annar kapittul – ein samtíðarlig gjøgnumgongd

Í hesum partinum hevur Jógvan kannað purismuna sum samtíðarligt fyrbrigdi. Har verður komið inn á hugburð til í purismu í byrjanini í 21. øld. Hann leggur út við at nevna, at teldubræv hevur ikki megnað at avloyst mail, men at teldubræv verður tikið fram í formligum samskipti, meðan meylur er vanligari í óformligum gerandismáli. Í hesum sambandi kemur hann inn á málvariatióin, og hvussu slíkar variatióinir koma til sjóndar í málsamfelgnum, tá ið málbrúkarar hava fleiri orð at velja í. Hann vísir til eina norðurlenska kanning ella verkætlan, sum kallaðist MIN-verkætlanin (Modern importord i språka i Norden), sum var frá umleið 2000 til 2012, har føroyskt eisini var við. Har bleiv m.a. kannað um nøgd, nýtslu og hugburð til ensk tøkuorð í norðurlandamálum. Í bókini eru fleiri av hesum úrslitum víst í talvum. Í sama kapitli er eisini ein stubbi um hugburðkanning til purismu, sum svenskur málfrøðingur gjørði í seinnu helvt av sjevtíárunum, og eina kanning, sum Kristbjørg Djurhuus gjørði í 2007. Jógvan gjørði eisini sjálvur kanning um hugburð til purismu, sum kom út í 2012. Hesi tøluni eru eisini við, sum m.a. snúgva seg um nøgd og nýtslu, úrslit av kanningini hjá Jógvani verður m.a. lýst við talvum. Hesin kapittul er umleið 60 síður til longdar.

Triði kapittul – ástøði

Í triðja og seinasta parti verður roynt at seta orðapurismuna inn í ein ástøðiligan samanhag. Tá ið fólk hava tvey ella fleiri orð at velja í um sama fyrbrigdi, kunnu vit vænta, at bæði orðini verða brúkt í hvussu er í eina tíð, í summum førum í langa tíð. Her verður m.a. komið inn á normar, og hví vit læna. At enda verða tríggar útvarpssendingar greinaðar. Tann fyrsta var samrøða við fiskasjúkuserfrøðing, sum tosar um skaploysing ella *amøbu*. Ein yvirlækni tosar um *kvikil* ella *peysmeykara*. Síðan hevur útvarpsmaður samrøður við fyra fólk um *skateboard*. Samrøðurnar vísa, hvussu málvariatióin kann koma til sjóndar í útvarpssamrøðum. Har verður m.a. í talvum lýst um nýtslu av ymiskum orðum. Parturin er ikki so drúgvur, er bara 25 síður. Bókin endar við einari niðurstøðu og einum keldulista.

Hvussu kunnu vit brúka bókina?

Nú á døgum er nokkso vanligt, at lærarar í føroyskum arbeiða við evnum, og evnið purisma er upplagt at taka upp í undirvísingini. Bókin er ein fongur fyri lærarar í føroyskum, tá ið vit skulu í málsøgu lýsa og viðgera henda part av føroyskari málsøgu. Verkið kann brúkast sum bakgrundsvitan ella sum tekstur, sum lærarar kunnu geva næmingunum. Málið er sera lætt at lesa. Í bókini eru góðar talvur, sum eru settar upp pedagogiskt. Nógvir næmingar hava eina meining um purismu. Tað er ógvuliga lætt at fanga teir, tí at áhugin fyri máli millum tey ungu er sera stórur. Tey eru ung og vilja fegin kenna upprunan til orð. Bókin kann eisini brúkast sum mótvekt til aðrar bókur ella brot úr bókum, har kann t.d. nevast bókin *Kveikt og kannað* hjá Hanusi Kamban um Rikard Long, sum var kristiskur mótvegis purismu, og bókin hjá André Niclasen, *Føroya mál á manna munni*. Í bókini hjá André eru nógvar greinir, sum lýsa hansara hugsan og hugburð til purismu. Eisini er ein rúgva av greinum at lesa í føroysku bløðunum um hetta áhugaverda evnið. Jógvan hevur ein sera lættan penn, hann hevur dugað at latið bókina í ein lættlesiligan málbúna, har øll kunnu lesa og fata innihaldið. Hon er bæði vísindalig og fólkslig hvørt um annað, tí riggar hon so væl til miðnám. Tá ið lærarar hava lisið bókina, eru teir væl ílatnir at viðgera evnið purisma.

Tað lovaða landið – eitt ummæli

Marna Jacobsen

Tað, sum eyðkennir stuttsøguskrivingina hjá Hanusi Kamban, er, at hon letur upp fyri nógvum móguleikum fyri greining. Tí meti eg, at søgurnar eru egnaðar til miðnám og hádeild. Tær eru til tann góða lesaran, lesaran, sum tímir at geva sær far um stuttsøguna. *Tað lovaða landið* letur upp fyri móguleikanum til at viðgera evni sum kærleika, mørk, menningina hjá dreinginum, mál og samanberingar við onnur tekstsløg sum ævintýr og science-fiction.

Sæla og sársaki

Hanus Kamban hevur endiliga aftur latið eitt savn úr hondum við sínum egnu stuttsøgum. Hetta er sætta stuttsøgusavn frá hansara hond. Ímeðan tað var stutt ímillum søvnini í áttatiárunum, so hava verið størri steðgir ímillum tey seinastu trý. Ikki so at skilja: hann hevur verið sera virkin skribentur alla tíðina - hann hevur ikki verið bangin fyri at geva sínar meiningar til kennar - og tær hava ikki altíð hóvað øllum. Hann er fyrst og fremst kendur sum týðari, ummælari og ævisøguskrivari, men hevur eisini latið hoyrt frá sær av og á í bløðunum, har hann hevur sagt sína erligu meining um alt frá máli, kvinnubókmentum og politikki sum heild.

Tað, sum sermerkir Hanus Kamban ímillum nógvar aðrar feroyskar rithøvundar, er, at hann fer út um okkara egna dunnuhyl og brúkar, serliga Europa og teir tankar, sum hava sín uppruna har, sum leikpall fyri sína skriving. Hann er intellektuellur og eisini sera kensluborin, hann brúkar klassiskan skaldskap sum grund undir sínari egnu skriving. Hann er á ein hátt eitt sindur gamaldags – og tað heldur hesin ummælarin vera bæði stuttligt og áhugavert at lesa. Í sínari skriving er onki tilvildarligt, hann hugsar um sínar orðingar og sítt evni og ger nógv research, umframt at hann liggur inni við stórari vitan um okkara fortíðar søgu, heimspeki og politisku rembingar. Stutt sagt, so er hann ein maður við almennum dannilsi, og tað er kanska nakað, vit øll áttu at lagt okkum eitt sindur meira í geyma.

Hví sigi eg alt hetta, áðrenn eg fari at ummæla? Jú, tí at hetta avspeglast í hesum nýggja savninum *Tað lovaða landið*.

Í savninum eru seks stuttsögur. Sonurin Atli Brix Kamban hefur myndprýtt og gjørt permuna, sum fyri mær sær eitt sindur døpur út: Í staðin fyri at fara til lovaða landið, soleiðis sum savnið eitur, eru vit næstan ávegis í helheim. Myndirnar inni í savninum eru ikka allar so daprar, men í øllum førum hóska tær væl til innihaldið.

Tríggjar av stuttsøgnum hava Keypmannahavn og Føroyar sum pall. Tær eru *Mótræsin máni*, *Brákað kerøld* og *Tað lovaða landið*. Eg eri nokkso vís í, at tær byggja á høvundans egna lív. Fyrsta søgan *Ricardo og Immacolata* fer fram í Italia, *Tað bláa ríkið* er ein science fiction-søga, meðan triðja søgan *Nærri mín Guð til tín* hefur vanlukkuna hjá Titanic sum útgangsstøði, men fer fram nøkur ár seinni.

Stuttsøgurnar hava nøkur eyðkenni, sum ganga aftur; tær eru ævintýrkendar og í mongum førum forútsigiligar. Hetta er heilt vist ikki nakað, rithøvundurin ikki veit av. Hann ger tað við vilja, og hetta er nakað, sum mær ikki dámar so væl. Eg haldi, at knappliga snaringin í stuttsøguni, tað óvæntaða, ger stuttsøguna til nakað heilt serligt fyri meg, men so má eg bara í staðin njóta hegnið hjá Hanusi at skriva. Hanus vil hava, at lesarin skal vita, at Ricardo og Immacolata verða eitt, og so vónar hann sjálvandi, at lesarin setir seg inn í týðningin av nøvnum; Carmen í søguni *Tað lovaða landið* minnir ógvuliga nógv um ta Carmen, sum vit við eitt sindur av almennum dannilsi kenna aftur, søgan *Nærri mín Guð til tín*, má hava Titanic sum frásøgurammu, lesarin má fáa at vita, at Sniálvur í *Mótræsin máni* er tikin úr Sniálvs tátti við at brúka eitt ørindi úr tátinum:

*so er at líta á jomfrúkinn,
sum droyri drýpur á snjó*

Kvinnulýsingarnar í savninum eru nakað heilt fyri seg, nakað, tú ikki ert von við í modernaðari tíð. Helst ikki kvinnutypur, sum siga dagsins ungdómi so nógv, men hinvegin, so haldi eg ikki, at Hanus skrivar til dagsins ungdóm fyrst og fremst. Kvinnan verður sett upp á ein pedestal, hon er ógvuliga vøkur, hábærslig, gløgg, loyndarfull, dragandi: *Sum umbroytt av gandi hevði hennara dæmi fingið lit, hennara hár var blivið ývnari, eyguni vóru blivin størri og myndugari, og við tað at hon var einasta genta har um leiðir, sum hevði nomið andans menning, dugdi onnur mál og hevði søguligan kunnleika – umframt at nú kom fyri ein dag, at hon ráddi yvir einum heilt serligum blúgvum og samstundis stílførdum, vakurleika – var úrslitið, at Immacolata týðiliga fór fram um systrar sínar í yndi – og tað máttu øll viðganga – var vakrasta kvinna í býnum.* (Ricardo og Immacolata, bls. 31)

Men har er eisini ein onnur kvinnutypa, nevnliga Carmen, sum eg persónurin hefur trupult við at skilja, og er ikki til at fáa fatur á, og so er hon, sum patriarkatið sigur: ein

freistarinna og ein narrífisa, sum gevur seg út fyri at vera góð við teg, men sum bara spælir sær við teg.

Ástøðið um, at sex krevur samtykki, kann fara heim at leggja seg, tí tú, sum ikki dugir at lesa teknini, verður so koyrdur upp í skúm, at tú missir tamarhaldið og gert teg inn á hana av tí sama. Tí hvør drongur/maður í sínum blómandi ungdómi, har seksuelli kenslurnar hava so nógv at siga, kann brúka hetta til nakað, at ein genta sigur seg vera góða við teg, men so bara meinar, at hon heldur teg vera góðan at tosa við.

Forteljarin er í flestu av søgunum sera nærverandi. Í teimum báðu fyrstu er hann ikki beinleiðis til staðar, tó at temað í søgunum er eitt, sum liggur forteljaranum ógvuliga nær. Einsrættingin, hetta at tú ikki sleppur at liva lívið, sum tú vilt, men noyðist at boyggja teg fyri púra idiotiskum reglum: *Øll samrøða snúði seg, sum natúrligt var, um tað smáa og ítøkiliga og um staklutir. Benny sá til, at Reglugerðin um Orðaskamt og Orðalongd varð hildin eins og Lógin móti Fløktum Setningum og Lógin móti Hugtøkum og Lógin móti Sangi og Søgu. men hvør hevði brúk fyri at tala um Trúskap og Vakurleika ella Sannleika og Samanhald.* (Tað bláa ríkið bls. 42)

Men tað hevur Korak í søguni *Tað bláa ríkið*, sum, eg haldi, er besta søgan í savninum. Hetta er ein søga, ið minnir mest um science fiction, sum er ein yndað genra hjá rithøvundanum, og eg haldi, hann kemur væl frá henni. Korak orkar ikki meira smalltalk og snarar øvutan veg av øllum hinum fólkunum fyri at sleppa at uppliva júst tað, sum tey ikki hava loyvi at uppliva.

Sum ein rættur Harry Potter stýrir hann beint inn í tær tjúkku tvíbýttu stálhurðarnar, sum geva seg mjúkt og ómakaleyst til vikis. Her var knappliga snaringin, sum kanska ikki var óvæntað, men vónað var hon!

Flestu søgurnar bera onkursvegna brá av sorg og trega, av onkrum undirliggjandi hendingum, sum tú bert við tær alt títt lív, okkurt tú ikki fært at javnviga í lívinum.

Deyðin, bæði tann, sum mátti koma, og tann, sum tú valdi av kærleika, ósvaraður kærleiki og so hetta, at tú verður drigin upp í okkurt, sum órógvar títt lív, serliga títt skapandi virki.

Tað er helst eisini av møðini av tómum frasumakaríi og fyri at sleppa undan eini køvandi og mangan óndskapsligum umgangstóna: *Í tí sálarliga veðurlagnum í hansara egna høvuðsstaði var eina tíð skerpingur. Dømir vóru um, at fólk úr bókmentahaganum og teirra avvarðandi ella vinir ofta ikki heilsaðu, um ein møtti teimum á gøtuni.* (Brákað kerøld, bls. 110)

Og man það ekki vera tí, at Lorenz og Hulda í söguni *Brákað keröld* keypa sær hús longri uppi í býnum, har tey úr stovuvindeyganum síggja oman yvir tann vakra býin. Har kann Lorenz liva væl og frælsur, *tí álvar smugu millum trøini og dísar varðu hann*. Sum ein William í sínum filabeinstorni.

Samanumtikið vil eg siga, at stuttsøgurnar lata upp fyri so ómetaliga nógvum tonkum, tær eru, umframt at verða lisnar á miðnámi og hádeild, uttan iva væl egnaðar sum tilfar í skaldskapi á hægri lesnaði.

Nakað annað er so það, sum eg fáí aftrat, av tí at eg eri – kanska ikki um sama aldur sum høvundin – men tætt við: eg kenni so ómetaliga nógv aftur, eg haldi meg vita, hvønn hann skrivar um, samstundis sum eg veit, at hetta als ikki hevur týdning fyri ein nútímans lesara, sum ikki dvaldist á teimum døgum, tá: *Vit vóru ung, vit høvdu drukkið vín, nýggjar bókmentir, nýggj ástøði og nýggjur tónleikur - eitt nýtt lívsmynstur - dæmt av leiki, litum og ekstasu - har allir partar av tilveruni vórðu skilmarkaðir av nýggjum* - (Mótræsin máni, bls. 66)

Það lovaða landið kann vera það, sum Sinbad ongantíð sleppur at uppliva saman við Carmen, ekstasan, á øllum teimum sjeý (sjó)ferðunum/pørtunum, það kann eisini vera húsið ovast uppi í býnum, ella er bara hetta at sleppa at skriva í frið í tí lovaða landinum.